

Remete FARKAS LÁSZLÓ

KÁRPÁT-MEDENCEI GEOMETRIKUS JELKÉP-ÁBRÁZOLÁSOK

„Magyarság hagyománya és története” könyvsorozat VII. kötet

Egykori, Kárpát-medencei ábrák, motívumok és mintázatok alapján.
Tudományos leírások, néprajzi és saját gyűjtések felhasználásával.
Régies megjelenítésük és értelmezésük bemutatására törekedve.
Kitérve a színek korabeli értelmezésére és jelentőségére.
Egyúttal bemutatva régi-letűnt népies hitvilágunkat.
Hagyományaink megismeréséért, megőrzéséért!
Az elenyésző régi tudás felelevenítéséért!
Magyarság értékeinek megőrzéséért!

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	8
TÉRSÉGEK.....	9
Világtér	9
Égbolt.....	9
Látóhatár	9
Hazai vidék	10
Uradalom.....	10
Szántó.....	10
Egyéb térség-jelek.....	10
PLANÉTÁK	11
Nap.....	11
Hold.....	12
Esthajnal.....	12
Magányos csillag	12
Lassú csillag.....	13
Veres csillag.....	13
Bujkáló csillag	13
Sarkcsillag.....	14
Egyéb planéta-jelképek.....	14
CSILLAGOS ÉGBOLT	15
Eb-csillag	15
Égőrző csillag.....	15
Csősz-csillag	15
Őszi csillag.....	16
Kaszás-csillag	16
Ebecske	16
Juhász-csillag	16
Bujdosók lámpása	16
Fias-csillag	17
Szépasszony-csillag	17
Kalász-csillag.....	17
Kettős-csillag	17
Ősz-csillag.....	17
Vezér-csillag	18
Sarlós-csillag.....	18
Göncöl-csillag.....	18
Róka-csillag	18
Csép-csillag.....	18
Ördögszem	19
Halász-csillag.....	19
Karos csillag.....	19

Korcsma-csillag	19
Szarvas-csillag	19
Szekér-csillag	19
Koszorú-csillag	20
Tejút	20
Üstökös	20
Hulló-csillag.....	20
Bizonytalan csillag-jelek.....	20
TERMÉSZETI KÖRNYEZET	21
Csapadék	21
Szél.....	21
Tűz	21
Víz.....	21
Pára	21
Jég	21
Levegő (anyag)	21
Föld (anyag).....	21
Fa (anyag)	22
Fém (anyag)	22
Só (anyag)	22
Kristály (anyag)	22
Gabona, termés	22
Tej, bor.....	22
Növekedés.....	22
Betakarítás.....	22
Forrás, vízadó, csobogó	22
Vízfolyás, ér, patak, csermely.....	22
Folyó, ártér, csatorna.....	22
Tó, folyam, tenger.....	22
Mocsár, láp, ingovány.....	22
Szikes, sószerk, szoloncsák.....	22
Hegy, magaslat, hegység.....	23
Völgy, szoros, hasadály	23
Barlang, üreg, odú.....	23
Bánya, akna, vágat	23
Falu, szer, szék.....	23
Szállás, tanya, porta	23
Legelő	23
Szántás	23
Vetés	23
Gyümölcsös.....	23
Kalászos	23
Káposztás	23
Virágos.....	23
Szőlőhely.....	23
Egyéb környezeti ábrák.....	23

FOGALMAK.....	24
Kezdet, biztonság, összefogás.....	24
Győzelem, eredmény, egyesülés.....	24
Siker, segítség, áldás.....	24
Kudarcc, rontás, szemverés.....	24
Nyugalom, egyensúly, állandóság.....	24
Változás, fordulat, alakulás.....	24
Tudás, észjárás, ravaszság.....	24
Szerencse, ajándék, útmutatás.....	24
Erő, egészség.....	24
Sor, végzet.....	24
Szeretet, vonzalom.....	25
Szerelem, udvarlás.....	25
Csalódás, szakítás.....	25
Gyűlölet, harag.....	25
Fogadalom, eskü.....	25
Kétkedés.....	25
Elfogadás.....	25
Ellenállás, vita.....	25
Viszály.....	25
Harc, támadás.....	25
Egyéb fogalmi jelnek tűnő ábrázolások.....	25
IDŐSZAKOK.....	26
Körforgás, mozgás.....	26
Világosság.....	26
Sötétség.....	26
Nappal.....	26
Holdas éjszaka.....	26
Újholdas éjszaka.....	26
Borús éjszaka.....	26
Nap-kelte.....	26
Nap-nyugta.....	26
Dél-előtt.....	27
Dél-idő.....	27
Dél-után.....	27
Nap-év.....	27
Négy évszak.....	27
Hónap.....	27
Nap (időtartam).....	27
Tél-közép.....	27
Nyár-közép.....	27
Tavas-forduló.....	27
Ősz-forduló.....	27
HÓNAPOK.....	28
Évkezdés dátuma.....	28
Tél hava.....	28
Télutó hava.....	29

Tavaszelő hava.....	29
Tavasza hava.....	29
Tavasutó hava.....	29
Nyárelő hava	30
Nyár hava	30
Nyárutó hava	30
Őszelő hava	30
Ősz hava.....	31
Őszutó hava.....	31
Télelő hava.....	31
AZ ÉV LEGFŐBB JELES NAPJAI.....	32
Karácsony	32
Tél-ünnep	32
Beszökő.....	32
Tavasza-ünnep	33
Nyár-ünnep	33
Ősz-ünnep	33
Karácsony böjtje	33
FÖLDI VILÁG	34
Gyermekek-korúak	34
Érett-korúak	34
Szarvas-jóságok.....	34
Egyéb háziállatok.....	34
Néhány ismert vad	34
Néhány egyéb szárnyas.....	35
Néhány egyéb élőlény.....	35
Néhány levél-ábra	35
Néhány virág-ábra.....	35
Néhány fa-ábra.....	35
Élet-fa motívum	35
Egyéb földi világi jelek.....	35
RÉGI HITVILÁGI JELKÉPEK	36
Égi Atya	36
Földanya.....	36
Felső világ.....	36
Alsó világ.....	36
Birodalom	36
Uralkodó	36
Hit, egység	36
Táltos.....	37
Tudós.....	37
Regös.....	37
Csordás-farkas.....	37
Markoláb	37
Vízi-lény	37
Erdei lény.....	37
Kísértet.....	37

Déli-baba.....	38
Tüzes-ember.....	38
Szellem.....	38
Kis-asszony	38
Szép-asszony.....	38
Bűbáj-asszony	38
Boszorkány	39
Rontó-kötő	39
Sárkány	39
Lidérc	39
Mándli	39
Fene.....	39
Nyavalya	39
Házi-tűz.....	40
Házi-kígyó.....	40
Házi-szellem	40
Lélek	40
Ős-szellem.....	40
Áldozás	40
Segítő	40
Ártó	40
Rejtőzködő	40
Áldozó-helyek.....	41
Befogadás, avatás.....	41
Avatott legény és leány	41
Mezőgazdasági ünnepre utaló jelek	41
Rituális ünnepekre utaló jelek.....	41
Egyéb rituális jelek	41
SZÍNEK ÉS JELENTÉSEK	42
Fehér szín.....	42
Nyers-fehér szín	42
Fekete szín	42
Szürke szín.....	43
Vörös szín	43
Kék szín	43
Sárga szín.....	44
Zöld szín.....	44
Barna szín.....	44
Egy színű díszítés.....	44
Két színű díszítés	46
Sokszínű összeállítások.....	46
Elgondolkodtató szín-változatok	47
Legendák és vélekedések.....	47
Ék-kövek szín-jelképei	50
Vörös ék-kövek.....	50
Kék ék-kövek.....	50
Zöld ék-kövek	50

Sárga ék-kövek.....	50
Fehér ék-kövek.....	51
Fekete ék-kövek.....	51
Tarka ék-kövek	51
Fémek és jelképek.....	52
Arany.....	52
Ezüst.....	52
Réz	52
Vas	52
Ólom	52
Ón.....	53
Egyéb ötvözők	53
Higany.....	53
Értékes fém-ötvözetek	54
Fehér-arany vagy Elektрум.....	54
Vörös-arany.....	54
Vörös-ezüst	54
Hármas-arany.....	54
Arany-pótlók	54
Aranyozás	54
Ezüst-pótlók	55
Bronz.....	55
Sárga-réz	55
Ólom-bronz	55
Rang- és rend-jelző fémek	55
RÖVID ÖSSZEFOGLALÓ.....	56
BEFEJEZÉS	57

BEVEZETÉS

A Kárpát-medencei régi-népi díszítő-művészet igen gazdag jelképekben. Ezek legősibb változatai olyasféle egyszerű geometrikus formációk lehettek, mint a Tatárlaka-i korongok és a Tordas-i edény-töredékek sematikus ábrái. Hasonlóak azokhoz, mint amilyenek némely későbbi használati tárgy rovátkolt-karcolt díszítéseknél, szövések mintázataiban, kereszt-szemes hímzéseknel gyakran fellelhetők. Amelyek színezett és díszített változatai gyakran még a mostanság készített népművészeti tárgyak és öltözetek motívumaiban is felismerhetőek.

E kötet megkíséri egy csokorba fogni az egykor talán legismertebb jelképeket. Régi faragás-díszek, szövés- és hímzés-minták alapján. A rendkívül nagy választékból csak a „rovásos” vagyis geometrikus jelekre koncentrálva. Elsősorban azokat ismertetve, amelyek stilizált ábrázolása egyértelmű, Különös figyelemmel azokra, amelyek az egykor környezetükben élő más népeknél is fellelhetők, és gyakran hasonló jelentésekkel bírtak.

Az eredmény eléggé meglepő. Ugyanis, a kötetbe gyűjtött Kárpát-medencei jelkép-mintázatok többsége igencsak hasonlít, a kelet-európai térségekben is fellelhető szimbólumokhoz. Annyira, hogy „első látásra” szinte megmondhatatlan, hogy mely minta honnan származhat. Különösen nagy hasonlóság tapasztalható, a Kárpát-medencei magyar-székely-palóc-vasi, valamint a komi-zürjén-mari-mordvin és csuvas-baskír, sőt a lett-litván) (részben a ruszin-belorusz-kisorosz) sematikus-geometrikus motívumok körében. Annyira, hogy gyakran még a jelképi jelentésük is megegyezik. Eltéréseik is elsősorban nem a mintázatokban, hanem színvilágukban (színhasználatukban) érzékelhetők.

Egyszerűbben fogalmazva: igen jelentős a Kárpát-medencei és az európai szkítiai jelkép-hasonlóság. Különösen, a finn-ugornak és volgai bolgárnak tartott népeiségek motívumainál. Akik, a régi krónikák és tudósítások szerint is – egykor – közvetlen szomszédaink lehettek. A csuvas és mordvin autonóm köztársaságokban magam is megcsodálhattam e hasonlóságot. Erről bárki, maga is meggyőződhet, az internet adta lehetőségeket használva.

Gyakori, hogy egyes jelképek ábrája-jelentése helyenként eltérő, cifrázott. Előfordulhat az is, hogy ugyanazon jelkép más értelemmel bír. Ahogy a népdaloknál is, ugyanazon dallam más-más verseléssel is szólhat, és hasonló versike is más dallammal. De hát, ez a népművészet.

E kötet összeállítását nagyban segítették, az utóbbi időkben egyre élénkebb gyermekkori emlékek. Keresztanyám, néhai Barcsi Hedvig, hímző „fehér apáca” volt, aki a szerzetes-rendek felosztatását követően háziipari szövetkezeti bedolgozóként tengette életét. A nála töltött idők legszebb emlékeim közé tartozott, amikor nézegethettem kézzel rajzolt mintagyűjteményét. Ő pedig lelkesen magyarázta, hogy melyik ábra mit jelent, milyen alkalomra mivel illik a kelengyét¹ díszíteni. Széles szokás- és minta-ismeretét „otthonról hozhatta”. Hiszen, apai vonalról somogyi magyar és horvát katolikus volt, anyai oldalról pedig partiumi szerb ortodox származású. E kötetrel kívánom nevét megörökíteni!

1 Magyar Néprajzi Lexikon. Kelengye. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

TÉRSÉGEK

Ez a jelkép-kör, a Világot (Mindenséget) igyekezett érzékeltetni, formába önteni, próbálta megjeleníteni. Azt az anyagi világot és a hozzá kapcsolódó hit-felfogást, amely ábrázolásait egykor igen fontosnak és megőrzésre, kifejezésre és megjelenítésre érdemesnek tartottak.

Világtér



Mindenség, térség vagyis a teremtett világ megjelenítése. Legtöbbször, 4 vagy 6 sugarú rombuszal, vagy hatszöggel ábrázolták. A sugarak száma (a kifejezés céljától függően) utalhatott égtájakra, év- vagy napszakokra, stb. Ezek száma egyes mintázatokon akár a 24-et is elérhette. A sokszögön belüli ábra pedig a világ (térség) valamely jellegzetes, az éppen aktuális témához kötődő értelmezésre utalt. A „világmindenséget” többnyire a 6-szög, a konkrét térséget a 4-szög jelképezte. Ilyen „világ-motívumok” a Kárpát-medencében többfelé ismertek. Az efféle ábrák hasonló értelemmel bírtak egyes balti, finn-ugor, keleti szláv, volgai bolgár és kozák népesség körében. Gyakori minta kereszt-öltéses szegélyek, szöttes-végek, szalagok díszítésénél. Néhol, az Ég Urát (Égi Atyát) vagy teremtett világát is jelképezhette.

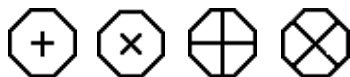
Megjegyzés: a régi, „hét ágra süt a nap” régi kifejezés azt jelenti, hogy a Nap fénye bevilágítja a VILÁG mind a 7 táját, vagyis: észak, kelet, dél, nyugat, fönt, lent, közép. Erre utalhatott a 6 sugár és az idom belseje (amely a „közép-tér”). Az abban elhelyezett jelkép: a tér azonosítására (pontosítására) szolgálhatott. Például, az ábrába illesztett Nap-jelkép, a nappali égboltra utalhatott. Míg a Hold- vagy csillag-jelkép: az éjszakai égboltra. A kereszt, pedig a tartózkodási helyre vagy adott térségre. És, így tovább.

Égbolt



Égtér, Látható ég. Vagyis, az égbolt vélhető vagy belátható kiterjedése, a közép-világ teteje. Amely, nem foglalja magába a Felső világot. Hanem, éppen e két világot elválasztó közbenső boltozat. A 8-szög arra utal, hogy az összes égtájt és fő-irányt „befogta”. A közepén lévő Nap-szerű ábra a látóhatár bevilágítására utal. Más elgondolás szerint, a középső nyílása a felvilágba vezetett. Ilyen formájú fa- vagy vessző-szerkezeteket szereltek a kémény nélküli házak tető- és szellőzőnyílásaira. De ilyen alkalmazhatóság tartotta össze a kör-alakú sátrak (jurták) tetőpontján összefutó oldaltartó-merevítőket is. Hasonló kinézetű a magyarság körében ismert jósló-sziták vagy finn-ugor kézi-dobok keret- és feszítő-szerkezete.

Látóhatár



Földfelszín, Élettér, vagyis a föld felszínének legnagyobb vélhető vagy belátható kiterjedése. Ahogy mondták: „amit a Nap besütött sugaraival”. Általában 8 szöggel (később körrel) ábrázolták. A belsejébe illesztett 4 ágú kereszt a 4 égtájt (úgy mint: észak, kelet, dél, nyugat) jelképezte. A 4 átló pedig utalhatott az égtájhoz tartozó területekre, vagy az élettér másféle

felosztására (úgy mint: fönt-lent és jobbra-balra kelet-nyugat és éjjel-nappal). Alakja, a rovás-írás „F” betűjére hasonlított. Ezekhez rokonítható az eurázsiai sámán-dobok alakja és felosztása is. Hasonló ábrák fellelhetők egyes felföldi és erdélyi vidékek kereszt-öltéses mintázatában, vagy régi templomok, házgerendák és oromzatok díszítéseiben.

Hazai vidék



Törzsi terület, közös terület, „saját népesség” vagy csoport-közösség (nemzetség, falu, törzs, szövetség) által uralt vidék. A 6-szög alakzat a 4 égtájú, és a fönt-lent irányú kiterjedésre utalt. A benne elhelyezkedő függőleges 4 ágú kereszt többnyire égtájakra mutathatott. Míg, a ferde kereszt, inkább a vidék közepére, vagy a vidéket uráló közösségre, településre. Esetleg, a rontás elleni védelmére. Érdekes sajátosság, hogy a ferde és teljes-átlós jelölés nem volt szokásban. Ovális változatuk a házi-szita és keleti sámán-dobok érzetét kelthetik. Itt is felismerhető a rovás-írás „F” betűjére emlékeztető alakzat.

Uradalom



Irtvány, Legelő, Használt, „belakott” terület, vagyis a közvetlen környezet. Pontosabban, a nagycsalád uralma (művelése, hasznosítása) alatt álló földterület. Rombusszal ábrázolták, amely 4 átlója vagy belsejébe illesztett 4 ágú kereszt vagy egyéb 4 irányú jelölés: a 4 égtáj szerinti kiterjedését jelképezte. Egyes vidékeken utalhatott a Föld védelmezőjére (a Föld Anyára, Boldogasszonyra) is. A ferde kereszt: a rontás elleni saját belső védelmet jelezte, míg az oldalakról befelé irányuló rovátkák a terület „magasabb szintű” külső védelmére. Ez esetben is felsejlik a rovás-írás „F” betű-jele. Ilyen jelképek leginkább a Kárpátok észak-keleti és keleti karéjain ismertek, főleg kereszt-öltéses díszítéseknél és véséseknél. Ezekkel egyező formájú és értelmezésű rajzolatok az udmurt és komi, valamint egyes balti, baskír és mordvin díszítéseknél is fellelhetők.

Szántó



Művelt terület, Részes föld. Egy adott, művelt-földterület sematikus jele, ami önmagában is elég értelemeszerű. A használt terület felosztva, ami jelenthetett részesedést vagy művelést, de utalhatott a művelési módra is (például, két- vagy három-nyomásos gazdálkodásra). Litvánoknál, észteknek hasonló értelemmel bír, az ilyen mintázatú, talpára fordított négyszög.

Egyéb térség-jelek



Pontos értelmüket nem sikerült beazonosítani. Feltehetően a világtér és a térség, vidék vagy táj kapcsolatára utalhattak.

PLANÉTÁK

Vagyis, azok a szabad szemmel is könnyen látható égitestek, amelyek csillagoktól „külön mozognak”. Pontosabban ezek: Nap, Hold, Vénusz, Jupiter, Szaturnusz, Mars és Merkúr. Közül az „első három” volt az egyszerű nép körében is leginkább ismertebb és legfontosabb. Ugyanakkor, a Vénuszt és Merkúrt sokfelé „két külön csillagnak” vélték, mivel időnként a nyugati égbolton jelentek meg napnyugta után, máskor pedig a keleti égbolton, napfelkelte előtt. A planéták közé besorolták hagyományosan a Sark-csillagot is, mivel az egy helyben állt, nem mozgott a csillag-ég elfordulásakor, vagyis állandó pontot jelölt az égen. A planéta-jelképek sajátossága, hogy általában díszesek, mintázatuk igen változatos lehetett.

Nap



A legfényesebb vándorló (égbolton helyét változtató) égitest. Jelképi ábrázolásai igen változatosak, gyakran különlegesen díszítettek. Többnyire a fényt, a meleg vagy nappali időszakot és termékenységet igyekeztek ezzel kifejezni. Ritkábban, utalhattak az égre, a vezérre vagy uralkodóra is, esetleg kiemelkedő férfi-erényre is. De sohasem jelképezve a Teremtőt. Legrégbben, szögletesen (rovásosan) és sematikusán ábrázolták. Ritkán 8, többnyire 12 vagy 16 sugarú rombusszal vagy nyolcszöggel. Később ezek egyfajta csillag- vagy rózsa-ábrázolássá formálódtak, díszítődtek. Ilyen nap-motívumok a Kárpát-medence minden szögletében ismertek. Íme néhány, a leggyakoribb jelképes Nap-ábrázolások közül:

Nap-ábra	Róvós	Szemes	Ágas	Sarkos	Átlós	Éles	Egyéb stilizált				
8 ágú											
12 ágú											
16 ágú											

Az erdélyi, tiszántúli, felvidéki és nyugat-dunántúli tájegységeken gyakori volt az ilyesfajta ábrázatú keresztöltéses hímzés-minta. De a hasonló rovásos nap-ábrák ismertek egyes balti, finn-ugor és észak-keleti szláv népeiségek körében is. Éppen azokon a vidékeken, ahol (a régi krónikák szerint) a magyarság egykor élt, és amely területeken át a Kárpát-medence irányába vonult. Különösen meglepő, hogy sok észti, erza és moksa nap-minta is igencsak hasonlít a Kárpát-medencei stilizált változatokhoz (szinte megegyezik azokkal).

Az egyszerű jelképbe Naphoz kapcsolódó jel is kerülhetett. Később, a 12 vagy 16 sugarú nap-ábrázolás kerek (írásos) formája terjedt el a környező más népeiségek körében, ahogyan a Kárpát-medencei írásos hímzésekénél is. Ez az ábrázolásmód a címer-ábrázolásokon később meghonosodott. Ugyanakkor, a Kárpát-medencében ismert volt a 8 küllőjű tüzes kerék-forma ábrázolás is, leginkább (nem széles körben) a keleti és északi perem-vidékeken. A „szemes” ábra: a Nap megszemélyesítését jelentette (legényre vagy férfi-emberre utalva).

Hold

Hód, Hold-király, Istenkalács. A második legfényesebb vándorló égitest. A sötétséget, az éjszakát és nyugalmat jelképezte. Valamint, a változást, ismétlődést, a növekedést és fogyást, az elhunyt és az újrakezdést. Célozhatott változási ciklusokra, fázisai szerint különböző korosztályú nőkre, de sohasem jelképezte Boldogasszonyt. Népmesékben néha bűbájos (segítő vagy ártó) női teremtményre vagy tüneményre utalhatott. Legrégebbi és szögletes (rovásos) ábrázolása: egy ferde kereszttel metszett rombusz vagy 2 egyesített rombusz. Alakjával mintegy érzékeltette a Hold fázis-változásait. A közepén elhelyez rombusz általában a Hold megszemélyesítését jelentette (amely többnyire leányra vagy asszonynépre utalt).

Érdekes sajátosság, hogy az önálló Hold-ábrázolások nem gyakoriak a Kárpát-medencében. Többnyire Nappal vagy Est-hajnal csillaggal együtt, esetleg csak valamelyik fázis-állapotában mutatva használták. A Hold-jelkép, leginkább kerekített (írásos) formában, címereken volt gyakori. Hasonlóság, hogy a Hold-minta önálló megjelenítése a finn-ugor, balti és keleti szláv népeknél sem elterjedt motívum. Talán, csak a Nappal együtt felváltva ábrázoló mintasorokban. Ugyanakkor, az udmurt és komi díszítéseknél elterjedtebb sor- vagy szegély-minta. De ott leginkább csak stilizálva használták.

Esthajnal

Pásztor-csillag, Szélső-csillag, vagyis a Vénusz bolygó. A harmadik legfényesebb vándorló égitest. Egyéb ismertebb nevei: Gyógyító- vagy Szerelem-csillag, Juhász- vagy Báránycsillag, Szél-csillag (vagyis Szélső csillag) stb.

Megjegyzendő, hogy a korabeli néphit a „keleti és nyugati” megjelenéseit megkülönböztette. A *hajnali* jelenés gyakori nevei: Virradó, Pitymalló, Hajnal- vagy Virradat-csillag, Hajnalhírmondó, stb. A népmesékben többnyire fiatal legényt is jelképezett. Az *esti* jelenésű nevei: Szarvas- vagy Vadhajtó-csillag, Est- vagy Vacsora-csillag, Vadak csillaga, Vadlegeltető stb. Amely, szépséges fiatal lányt is jelképezhetett. Régebbi rovásos (szögletes) jelképe: a 4 főágú kereszt-forma, 8 sugarú csillag-alakzatként. Később ez többfelé, a Nap 8 ágú változatához vált hasonlóvá. Annyi eltéréssel, hogy a csillag-forma 4 osztósávja utalt az est-hajnal 4 ágára.

Megszemélyesítésére a jelképbe illesztett rombusz-szem utalt. Egyéb „csillag-ábrázolástól”, a belső négyzetes szerkesztés segít megkülönböztetni. Ilyen „est-hajnal csillag” jelkép-változatok gyakoriak a Kárpát-medencei kereszt-öltéses és metszéses ábrázolás-minták sorában. Hasonló értelmezésű ábrázolások ismertek és elterjedtek a finn-ugor, balti és keleti szláv népek körében. Gyakran, együtt a Nap és Hold képével, mint egyfajta égi „hármast”.

Magányos csillag

Más néven: Magyarok csillaga, Szerencse-csillag. A Jupiter bolygó, a negyedik legfényesebb vándorló égitest. A régi hagyomány szerint, minél magasabban járt az éjszakai égbolton, annál szerencsésebb körülményekre utalt. Lehetséges, hogy néhol valamely égi segítő, neves őst,

táltost, bölcsét jelképezhetett. Ritkán ábrázolták, mert a motívumhoz nem kötődött különösebb egyéb hiedelem. Mivel „csillag” fényessége kissé gyengébb az Est-hajnalénál, ezért nem nyolc, hanem csak 7 sugara volt (bár, egyes ritka mintázatában csak 5 sugárral ábrázolták). A rombusz-szem talán a „magyarok istenre”, a kereszt pedig a magyarok uralma alatt álló területre vagy helyre is utalhatott. Az X-kereszt pedig a szokásos rontás-elhárítás jelképe.

Némely palóc, tiszaháti, békési, székely, csángó, ormánsági és őrségi vidéken szórványosan fennmaradt, mint kereszt-öltéses szél-minta. Egyes komi, mordvin és baskír motívumoknál is ismert, talán a szerencsét vagy hősiességet kifejező motívum lehetett. Természetesen, az ágak-bogak mérete és iránya változhatott, a keresztöltés és szövés arányaihoz illeszkedve.

Lassú csillag



Más néven: Székely-csillag, Csángó-csillag, Kazár-csillag. De a középkortól, némely vidéken zsidó csillagnak is nevezték (holott a jele különbözött a Dávid-csillagétól.). Valójában, a Szaturnusz bolygó, az éjszakai égbolton a hatodik legfényesebb vándorló égitest. A Magányos csillag égi párja. A 6 sugarú csillag-forma jelképezte, amely belsejébe „értelmet szélesítő” jelkép is kerülhetett. Mindez hasonló tartalommal (utalással), ahogy a Magányos csillagnál már íródott, az ottaniakhoz igencsak hasonló mintázatokkal.

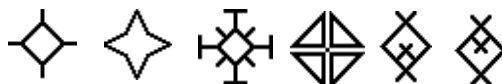
Efféle ábrázolások az egész Kárpát-medencében fellelhetők, de az értelmük elenyészett, már a székely vidékeken sem általánosan ismert. Hasonló mintákkal találkozhatunk még a Kárpátok keleti oldalán, a galíciai vidékeken. Valamint, a komik, marik és udmurtok körében, de felfedezhető a keleti szláv mintázatokban is (más jelentéssel).

Veres csillag



Más néven: Hadi-csillag, Vérszemű. Valójában a Mars bolygó, az ötödik legfényesebb vándorló égitest. Többnyire 4 sugarú csillag-forma, hasonló belső mintákkal, mint a Magányos vagy Lassú csillag esetében. A rombusz-szem a hadak urára utalhatott, + kereszt az elfoglalt területre, x-kereszt a vereség elkerülésére, és a belső pont az elszenvedett csapásra vagy veszteségre. Ilyesfajta hímzés- és szövésminták a Kárpát-medencében sokfelé ismertek, de a jelkép konkrét értelme többnyire elfelejtődött. Egyes vidékeken egyszerű csillag-ábrának, máshol inkább ember-ábrázolásnak tartották. Az előbbieken már említett balti és finn-ugor népeknél is hasonlóképpen, többféle eltérő értelemmel ruházták fel e jelképet.

Bujkáló csillag



Más néven: Szökdöső, Nap-kísérő, Pár-csillag. Az Esthajnalhoz hasonló (csak annál jóval gyengébb „napkövető”), vagyis a Merkúr bolygó. Egykor, ezt is két különböző égitestnek tartották. Attól függően, hogy a hajnali vagy az esti égbolton jelent meg. Neveit onnan kapta, hogy ritkán és alig volt látható, mindig a felkelő vagy lenyugvó Nap közelében.

Hogy melyik neve pontosan melyik helyzetére (változatára) utal, ma már nem egyértelmű. Bár, az utolsó két ábra feltehetően a naphoz viszonyított helyzetére utalhatott. Arról sincs adat, hogy bírt-e ember- vagy állat-jelképpel. Bár, a Kiskunság nyugati felén (Szabadszállás

környékén) pásztor-körökben úgy tartották, hogy az Esthajnal csillag a Pásztort, a Bujkáló csillag pedig az előle Szökdöső bárányt vagy kecskegidát jelképez. Kevés mintázata ismert a Kárpát-medencében, ahol eredeti jelentésük mostanára szinte elfelejtődött. Többnyire egyfajta kereszt-öltéses sor- vagy szegélyvég-díszként volt használatos.

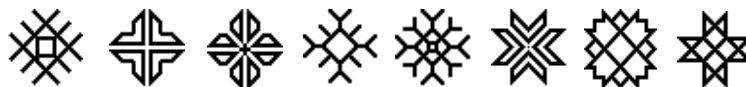
Sarkcsillag



Ég-közép, Vastuskó. Amely, egykor sokféle néven volt ismert. Például: Sarok-, Furu- vagy Oszlop-csillag, Göncölvég, Boldogasszony vagy Bába-rokka, Bába matullája, Ég köldöke vagy Ég-közép, stb. Az „Est-hajnal” csillagéhoz hasonló mintázatú, de egy igen lényeges eltéréssel! Ugyanis, a jelképbe szerkesztett rombusz vagy kereszt: az Éghez és Földhöz képest viszonylag állandó helyzetére utal. Ez az az állandó „égi pont”, az az égi „sarok” vagy forgáspont, irány (régi szóval göncöl), amely körül az égbolt „elfordult”.

E csillagot sohasem „személyesítették”, hanem nevezetes tájékozódási pontnak tekintették. A hagyomány szerint ott (arrafelé) volt az égbolt tetőnyílása, amely a „felső világba” vezetett. A Sarkcsillagot többnyire önmagában használták. Főleg Erdélyben, a Kárpát-medence keleti karéján, és nyugat-Dunántúl némely részén volt ismert. Mivel formája igencsak hasonlított az Est-hajnaléhoz, ezért néhol ezt az alakzatot is „Est-hajnalnak” tartották. Hasonló mintázattal még fellelhető az udmurt és komi népesség szimbólum-készletében, némely balti vidéken.

Egyéb planéta-jelképek



A Nap, Hold, Esthajnal és Sark-csillag esetében igen sokféle és változatos ábrázolás ismert. Míg, a többi planéta esetében a fellelhető „jelkép-választék” igencsak szegényes. Fontos megjegyezni, hogy a „nyolc-sugarú” Nap és az Esthajnal, valamint a Sark-csillag geometrikus ábrázolásai (egyes vidékeken) igencsak hasonló. Egyes ábrák azonosítása azért is nehézkes, mert a planéta-ábrázolások és a virág-minták gyakran igen hasonlatosak. Az is előfordul, hogy ugyanazt az ábrát az egyik helyen Napnak, máshol viszont Rózsának nevezték. Nem véletlen, hogy e kötet, csak a legegyszerűbb és eléggé ismert ábrák bemutatására szorítkozhat, mivel csak a Nap-ábrázolások esetében akár több száz (vagy ezer) változat is előfordulhat.

CSILLAGOS ÉGBOLT

Ezek ábrázolása már igen sematikus volt, a planétákénál sokkal egyszerűbb és ritkább. A nevesebb csillagok vagy csillagképek alap-formája a két sugaras rombusz. Amelyeket olyan irányú sugarakkal egészítettek ki, hogy azok az alakjukkal a csillagképre emlékeztessenek. Az egyéb (nem jelentős) csillagokat egyszerűen csak egy pontból kiinduló 6 vagy 8, ritkábban 4 sugárral ábrázolták.

Eb-csillag



Tél-csillag, Farkas-csillag. A Kárpát-medencéből látható legfényesebb csillag. Mai nevén: a Szíriusz és a Nagy Kutya csillagkép. A népi hagyományokban sok más néven is fellelhető, úgymint: Pila, (pislogó), Sánta Kata vagy Kató, Sánta lány, Árva leány pillantása vagy szeme, Ebédhordó, Íves, stb. E nevek, talán a hozzá közeli csillagokkal együtt formálódó kép „sajátos” alakjára utalhattak. Mivel azokkal együtt, többnyire kutyára vagy bicegő járású emberre emlékeztettek. A Zúzvara-csillag elnevezést onnan kaphatta, hogy e csillag *szeptember hajnali* megjelenése a hűvösebb őszi idő beköszöntét jelezte. Egyes vidékeken ekkortól már nem javasolták a szabad vízű fürdést, állat-úsztatást. December utolsó napjaiban „delelt” (vagyis éjfélkor déli irányban állt) a legmagasabban. A tőle nyugatabbra álló csillagpárja (Mirzam) „delelése” már a téli napforduló idejére esett. Innen, a „Tél-csillag” megnevezés. Ismert olyan vélekedés, hogy az Eb-csillag név nem a csillagkép kutya-formájára utal. Hanem arra, hogy „égi rajzolatában” hasonlít a rovásírás E, vagy kettős B betűjére.

Égőrző csillag



Lövő-csillag, Boszorkány szeme. A *májusi* éjszakák különlegesen fényes csillaga. Ismert egyéb nevei: Medve- vagy Észak-örző. Sajátos alakzatát a környező csillagok alkotják. Mai nevén: Archturus és az Ökörhajcsár csillagkép. Az Égőrző egyenes „karját” az Északi Korona kis-csillagkép alkotja. Közismert vélekedés, hogy ez a csillagkép-alakzat egy felemelt karú örzőt vagy terelőt ábrázol, esetleg talán egy bika- vagy medve-szerű lény fejét. Április második harmadában „delelt” a zenit közelében. Volt olyan feltételezés, hogy e csillag-mintázat: a rovás-írás Ö betűjéhez való hasonlóságtól kaphatta nevét. A Lövő-csillag vagy Boszorkány szeme elnevezést onnan eredhetett, hogy december vége és január első dekádja között e térségből gyakran „mennykő” (meteor-eső) záporozott.

Csősz-csillag



Egykori nevén: Eső-csillag, Leccsapó sas. Mai nevén: Vega és a Lant csillagkép. Egész nyáron megfigyelhető igen fényes csillag, körülötte csak halovány csillagok. Esténként *májustól februárig* látszik, és a *szeptemberi éjszakákon* éri el legmagasabb (legészakibb) pontját. Június utolsó harmadában, a *nyári napforduló környékén* (Merítő János körül) a zenithez közel „delel”. Április második felében és június közepe táján e csillag felől érkezett a legtöbb

„mennykő” vagy „hulló-csillag” (meteor). Úgy tartották, az Égi Csősz ekkor hessegeti el a „mennyei gyümölcsöst vagy a beérő gabonát dézsmáló madarakat”.

Őszi csillag



Más néven: Fényes-csillag, Fias-pásztor, Fias-pallér, Nöstény-kecske. Mai nevén: Capella és a Szekeres csillagkép. Az *őszi napég-egyenlőség* ideje körül jelent meg az égen, és márciusra emelkedett legmagasabbra. Júliustól ősziig pedig nyugodott. A Fényes-csillag melletti két kisebb csillagot tartották a pásztor fiainak (vagy a nöstény-kecske gidáinak).

Kaszás-csillag



Más néven: Pásztor, Vadász, Marok-szedő, Marok-verő. Mai nevén: a Rigel, és az Orion csillagkép. *Januártól* a keleti égbolton kel, ezért egykor újév-jelző csillagnak is számított. Május elejétől viszont már lenyugszik, vagyis kifejezetten téli csillag-képnek tartották. *December elején* „delelt” az éjszakai égbolton. A csillagkép közepén egy sorban elhelyezkedő 3 csillagnak külön nevet is adtak: öv, kaszahód (fenőkö), tör, pálca.

Ebecske



Kiskutya, Nehéz lábú vagy Fényes csillag, az Eb-csillag felett, a kaszástól keletebbre. Mai nevén: Procyon, a kis Kutya csillagképben. A legenda szerint az Eb-csillag kölyke vagy a Kaszás-csillag (Pásztor, Vadász) kutyája. Főleg január-februárban volt látható, *Január közepén* delelt az éjszakai égbolton.

Juhász-csillag



Tévelygő juhász, Repülő sas. Mai nevén: Altair és a Sas csillagkép. A nyári és őszi égbolt díszé. Július első dekádjában „delelt”. Akkortájt a Csősz-csillag utáni legfényesebb az éjszakában. A közeli halványabb csillagok adták a Juhász „nyáját”.

Bujdosók lámpása



Szarv-csillag, Bika-szem. Mai nevén: Aldebaran, és a Bika csillag középső része. Leginkább szeptembertől februárig ékesítette az éjszakai égboltot. *November* utolsó harmadban „delelt”. A Kaszás-csillag övének észak-nyugati vonalában látható igen fényes csillag. A halványabb csillagokkal adott alakzata két sorban haladó gyertyafényeihez, szélesebb kiterjesztésben Bika- vagy Kecse-fejhez is hasonlítható. A Bujdosók Lámpása melletti ködszerű folt néhol mesészerű elnevezéssel is bírt, úgymint: Mátyás-szeme, Mennysorság ablaka, Mennysorság határa, Mennysorság kapuja, Méhkas.

Fias-csillag



Fias-tyúk, Hetes csillag. Egyéb, más nevei: Csirkés-tyúk, Csibés-tyúk, Kotlós, Kotlós-tyúk, Fészkes-tik, Csirkés-kotló, Hetevény, Fias tik, Sztítás tyúk. Mai nevén: Plejádok, Messier 45. Március vége és augusztus eleje között nemigen látható. November második dekádjában „delel”. A Bujdosók lámpásától nem messze egy halomnyi apró csillagos terület.

Szépasszony-csillag



Aranyhajú csillag, Vérrel versengő. Más néven: Sánta-koldus kedvese. Fürdető-csillag. Mai nevén: Antares, a Skorpió csillagkép egy részével. A „Vérrel-versengő” elnevezése arra utal, hogy e csillag fénye a Veres-csillagéhoz (Mars-bolygóéhoz) hasonlóan „vöröses”. Február és szeptember között viszonylag látható, déli látóhatár alján. Május vége felé „delelt”. Másik fényes csillaga: a „Szépasszony legyezője” (Shaula), amely csak szeptemberben volt látható, naplemente után rövid ideig.

Kalász-csillag



Arató-csillag, Boldogasszony szeme. Mai nevén: Spica, a Szűz csillagképben. Decemberben jelent meg a déli látóhatár közelében és április hó első dekádjában „delelt”. Leginkább gabona-fejlődés ideje alatt volt látható. Augusztusi eltűnése az aratás befejeződését is jelezte. Egykor, a mai Holló csillagképpel összetartozónak hitték, míg a Szűz csillagkép halvány csillagait a kalász szétszóródott szemeinek „mondták”. A „Boldogasszony szeme” elnevezés onnan eredhet, hogy a Kalász-csillag szétszórt szemeit a Holló csillagképpel azonosították. Amelyek, a Gyümölcslő Boldogasszony napja környékén „deleltek” az éjjel égbolton. Mintegy jelezve, hogy addigra a gabona-vetést be kellett fejezni. Néhol, a Holló csillagképet külön névvel illették, úgymint: Arannyal versengő, Arany szemű csillag, Ágas-csillag, Áldomás-csillag, Álmatlan- vagy éppen Álomhozó csillag, Árpaérlelő csillag, stb.

Kettős-csillag



Bojtár-kettőse, Két árva. Más néven: Hunor és Magyar, Virrasztók, Bírák. Mai nevén: Castor és Pollux, az Ikrek csillagképben. Leginkább decemberben és januárban látható. *December* második dekádjában „mennykőt is árasztott”. *Január* második dekádjában „deleltek”.

Ősz-csillag



Szüreti csillag, Őrző-csillag. Egyéb nevei: Ősz-jelző, Halszáj- vagy Őr-csillag. Mai nevén: Fomalhaut, a Déli hal csillagképből. Augusztus közepétől október közeléig a déli látóhatár környékén mozog. *Augusztus-október* között (gyümölcs-szüret táján), a déli irány közelében mozgó magányos csillag. *Szeptember elején* „delel”. A Halszáj-csillag elnevezés onnan eredhetett, hogy a régi hiedelem szerint: a Földet 4 cethal (bálna) tartotta. Ez a csillag, az

egyik cethal száját jelképezte. De tekintették a világ egyik őrző-csillagának is. Gyümölcsalakú jelképe a szüreti időszakra utalhat.

Vezér-csillag



Kereszt-csillag, Hattyú-csillag. Más néven: Esküvői menet, Had- vagy Nászvezető. Mai nevén: Deneb, a Hattyú csillagképből. December-március közötti időszak kivételével jól látható. Július végén, a Zenit közelében „delel”, amikor a nyári aratások után a lakodalmi időszak kezdődött.

Sarlós-csillag



Horgas-csillag, Lovas csillag. Egyéb neve: Király-csillag. Mai nevén: Regulus, az Oroszlán csillagképből. Augusztus kivételével szinte egész évben látható, de főleg tél végén és tavasz elején figyelhető meg. *Február* második dekád-végén „delel”.

Göncöl-csillag



Nagy göncöl, Nagy szekér. Igen sok néven ismert, úgymint: Göncöl-, Göncön-, vagy Döncér-szekér, Csíki- vagy Béres-szekér. Kencel-, Göncön- vagy Bencer szekere stb. Mai nevén: Nagy Medve csillagkép. Egész évben látható, de mindig az éjszakai égbolt északi felét „járja”. *Márciustól* április közepéig a Zenit közelében „delel”.

Róka-csillag



Jászol, Szamárkák. Mai nevén: Mirfak a ködhalmazzal, együtt a Perseus csillagképpel. Július második felétől augusztus második feléig (ahogy sokfelé mondták) innen „jöttek, hullottak a csillagok”. Április-június közötti időszak kivételével jól látható. *November* második negyedében a Zenit közelében „delel”. Nevét, a legfényesebb csillaga körüli, apró csillagok alkotta kunkorodásról kapta, amely „úgy ölelte körben, mint egy tekeredő róka farkok”. A kissé távolabbi fényes csillag (Algol) népies neve: rókalyuk. Más változat szerint: egy jászolt ábrázol. Amelynél, az apró csillag-alkotta kunkor a jászol körüli szamárkákat mutatja.

Csép-csillag



Cséphadaró, Rúd-csillag. Mai nevén: Hamal, a Kos csillagképpel. *Márciustól* májusig terjedő időszak kivételével jól látható. Különösen, az őszi-téli hónapokban. *November* első-második dekádjában „delel” legmagasabban. Többnyire ekkortól csépték az addigra már érett és száraz kalászokat.

Ördögszem



Behajtó-csillag, Alvilág kapuja. Mai nevén: Dibhta, a Cet csillagképből. Július elejétől január végéig látható, szórványosan. *Szeptember* végén „delelt”. Állítólag, ezzel figyelmeztetett a magaslati helyekben legeltetett állatok behajtásának idejére.

Halász-csillag



Háló-csillag, Vető-háló. Más néven: Égi-háló vagy nyílás. Mai nevén: az Androméda és a Pegazus csillagkép együtt. Nagy kiterjedésű csillag-mintázat. Egész évben látható, *Szeptember* közepétől *október* közepéig a „delelési” körzetében tartózkodik, a Zenit közelében. A négyszög alakú Pegazus csillagkép néhol önálló meseszerű nevet is kapott, úgymint: Arany-mennyezet, Király asztala, Mennysország kapuja, Szélmalom, Vánkos csillag.

Karos csillag



Részeg-ember, Kiskert. Más néven: Égi Kert, Kétkezű csillag, Nyüves-kutya. Mai nevén: Cepheus csillagkép. Egész évben látható. *Szeptember* környékén a Zenit közelében „delel”. Ott volt használatos a Részeg-ember megnevezése, ahol a Cassiopeia csillagképet Korcsma-csillagnak nevezték.

Korcsma-csillag



Szüret-csillag, Borpince, Szarvas-fej csillag. Mai nevén: Cassiopeia. Egész évben látható, *Szeptember* közepétől *október* közepéig a Zenit közelében „delel”. Ez a szőlő-szüret és must-készítés időszaka. Más változat szerint, e csillagkép w-alakja a szarvas-agancsra emlékeztet. Innen eredhet a Szarvas-fej csillag elnevezés, delelési ideje pedig a szarvas-vonulás kezdetére is utalhatott.

Szarvas-csillag



Más néven Csodaszarvas. Amely valójában három csillagkép alkotta nagy „égi csillag-ábra”. A Korcsma, Szekeres és Perseus csillagképek képzeletbeli együttese.

Szekér-csillag



Török-szekér, Íjjász. Más néven: Ökrös- vagy Ponyvás-szekér, Taliga, Sánta-koldus. Mai nevén: Nyilas csillagkép. *Április* és *október* között, többnyire részlegesen megfigyelhető. *Június* végén „delel”, de nem magasan.

Koszorú-csillag



Patkó-csillag, Rúzsás-kert. Más neveken: Korona-csillag, Sarló-csillag, Párta, Félkenyér, Alkony-csillag, Bírák gyűlése, stb. Mai nevén: Északi Korona. Kissé halvány, de jól kivehető félkör-alakzatú csillag-sor. *Május-június* idején a Zenit közelébe is felemelkedik.

Tejút



Hadak útja, Tündérek járása. Sok más elnevezéssel bír, úgymint: Ég-útja, Égi Országút, Angyal útja, Tejes-út, Zarándokok útja, Tündérek járása, Szalma-hullajtó, Szalmás-út, Szalmahullató út, Szalma-út, Seregek Útja, Részeg-ember útja, Éjjeli Kegyelet Útja, Éjszakai Szivárvány, Szépasszony Vászna, Lelkek útja.

December végén, közel észak-dél irányú sávnak tűnik (kissé nyugatra kanyarodva). Majd, fokozatosan nyugat felé fordulva egy félfordulatot tesz. Így, *június* elejére az északi oldala délre, a téli déli pedig északra állt be (kissé keletre kanyarodva). Egy újabb félfordulatot téve, *január*ra ismét visszaáll az egykori januári helyzetbe. Ez azt is jelenti, hogy a Tejút iránya az év időszakát, valamint az éjjeli helyi időt is közelítőleg meghatározhatja. Szél- és sor-díszítések, szalag-hímzések és szövések egykor gyakori mintázatai.

Üstökös



Hulló-csillag



Sajátos, Csillag-jelképből formálódó összetett alakzatok. Az Üstökös (kométa, csóvás kométa, szakállas vagy hajas csillag) esetében, a csillag-jelhez csóva-minta kapcsolódik. Míg a Hulló-csillag (tüzes bolida, futó csillag mennykő) csillag-ábráját tűznyom-minta pontosítja. Főleg szegély- és sor-minták díszítőjeként ismeretesek.

Bizonytalan csillag-jelek



Ezek megjelenítése okozta (talán) a legnagyobb nehézséget. Ugyanis, a korabeli csillag-égről igen hiányosak az egyértelmű utalások és közlések. A népi elmondások körében pedig a „látvány” különböző hiedelmekhez kapcsolódhat. Mondákhoz, mesékhez, legendákhoz, vagy éppen az adatközlő kitalációjához. Tény, hogy a csillag-jelhez hasonló minták és mintaelemek gyakoriak voltak (különösen sormintákban vagy motívumok kiegészítésében), de jelentésük már a „feledés homályába veszett”.

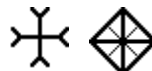
TERMÉSZETI KÖRNYEZET

Ide sorolódnak azok a környezeti elemek, hatások és jelenségek, amelyek az emberi élet-lehetőségeket és körülményeket meghatározták vagy befolyásolták. Ezek jelképes ábrázolása gyakran felfedezhető a korabeli díszítésekben, helyenként eltérő értelmezésekkel.

Csapadék

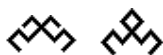


Szél



Sajátos jelképek, feltehetően nem ősi keletűek. Jól érzékeltetik a kora-középkori felfogást. A rombusz-ábrák a változó vagy folyékony-szerű, a négyzet-darabkák pedig a kristályos-szilárd állapotra utalnak. Az Eső, valójában stilizált geometrikus esőcsepp. A Zápor ábrázolása is egyértelmű. A Dér vagy Dara képei a jég szemcsék szilárd jellegére utalnak. A Hópihe-kép egyértelmű. A Szél-jelkép egy szélrózsa. A Fergeteg, a föld-rombuszba helyezett nyolcas szélrózsából vagy a Viharból eredeztethető. Nem gyakori, inkább díszítő motívumok.

Tűz



Víz



A Tűz (égés, fény láng) jelképben felismerhető (fellazult formában) az alakváltást-változást jelképező rombusz-szerkezet. A Víz-kép (folyó és csepegő) hullám-vonalai vagy cseppek-rombusza is a folyékony jellegre utal. Hasonló minták a komik, valamint egyes ukrán és belorusz vidékek kisebb nép-csoportjaiknál is fellelhetők. De ott egyfajta istenségekre is utalhatnak. Míg a magyarságnál csak természetes jelenségekre. Ugyanis, valamilyen lényre történő utalásnál (általában) egy rombusz-szem is kiegészíti a jelképet.

Pára



Jég



A Pára (gőz, felhő és köd) képében a Víz-ábra felbomlása és szétterjedése mutatkozik. Jégtömb négyzet-rácsa, pedig a Dara összeállítását érzékelteti. Gyakori hímzés-motívumok, de többnyire csak díszítő céllal. Hasonló minták az Urál-hegység és Kárpát-medence közötti területeken sokfelé fellelhetők. De, e motívumok arrafelé mást is jelenthetnek. Például: a Felhő-motívum forma lángot vagy tüzet, a Jég-motívum sőt vagy apró kristályokat.

Levegő (anyag)



Föld (anyag)



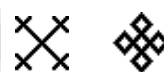
A Levegő-jelkép (szellő, huzat) a „négy égtáj szerinti” szétáradást érzékelteti. A Föld-jelkép (agyag, homok) pedig a föld-rombusz egyértelmű megjelenítése. Az ábrából hiányzó egyéb jel: a föld-anyag semlegességére (általánosságra) utal. Vonalak a szántásra. Gyakori motívumok, másféléssel keverve, többnyire sor-mintákban. E mintázatok a Kárpát-medence és Urál-hegység közötti vidékeken sokfelé fellelhetők (igencsak hasonló értelmezésekkel).

Fa (anyag)**Fém (anyag)**

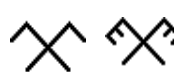
A Fa, mint anyag jelképe egyértelmű. Egy lombtalan ágas fatörzs. A Fém jelkép-értelmezése már bonyolultabb lehet, mivel utalhat feldolgozott vagy bányászott „földre”. Az egyik jelképe hasonlít skandináv Odin lándzsájának jelére, míg a másik a germán Thor kalapácsáéra vagy a szláv Perun fejszéjére.

Só (anyag)**Kristály (anyag)**

A Só, vagyis a konyhasó (esetleg sziksó, keserűsó) jele utal a készítésére, vagyis a folyadék-cseppből kiváló szilárd „föld”. A Kristály jele pedig a „földből” kinyerhető folyadék-szerűen átlátszó és kemény anyag.

Gabona, termés**Tej, bor**

Terményekre (általánosságban) egyértelmű jelkép: a magból kinövő kalász, vagy a leveles termés. Természetesen, több terménynek is megvolt (lehetett) a saját jelkép-ábrája. Hasonló alakú és értelmű mintákkal találkozhatunk a Kárpátok keleti oldalán is. A Tej jelölésében felfedezhető a rontás elleni 4 x-kereszt (ami akár ferde szarvnak is nézhető). A bor jelölése a szőlő-szemeket juttathatja eszünkbe. Szél- és sor-mintáknál találkozhatunk ilyenekkel.

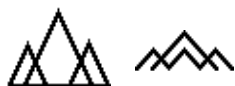
Növekedés**Betakarítás**

Egyértelműen kifejező jelképek. A Növekedést (szaporodást) jól érzékelteti a rügyező vagy leveledző ág. Egyes vélemények szerint, a rovásírás NT (NöTt) ligatúrájából eredeztethető. A Betakarítás (aratás) jelkép értelmezését könnyíti a kaszákra, kalászkra vagy gyűjtő-gereblyékre hasonlóság. Hasonló jelkép a lettekénél is ismert, de ott ez Jumis-t, a gabona-istent jelképezi. A Kárpátokhoz közeli szlávoknál pedig a kettős-kalászt. Viszonylag ritkán fellelhető motívumok. Régi tárgyakon, kapu- és ház-ormozatokon számíthatunk feltűnésükre.

Forrás, vízáradó, csobogó**Vízfolyás, ér, patak, csermely****Folyó, ártér, csatorna****Tó, folyam, tenger****Mocsár, láp, ingovány****Szikes, sósók, szoloncsák**

E hat fogalom-csoport összetartozó és könnyen értelmezhető. Közös rajzolatuk, a Víz-hullám. A Forrás valahonnan előtör, a Vízfolyás akadályok között fut. A Folyó nem mély, a meder alja többnyire gyakran elérhető, míg a Tó jelentő kiterjedésű, és gázló nélküli. A Mocsár gyakran növényekkel tarkított állóvíz (pangó). A Szikes pedig időnként kiszáradó sókiválásos, többnyire ritka növényzetű. E mintázatok, leginkább szél-hímzések sormintáiban fedezhetők fel. Főleg Tiszántúl, Palócföld és Erdély, valamint Órség és Rábaköz környékén voltak ismertebbek.

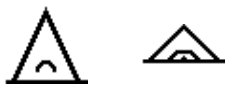
Hegy, magaslat, hegység



Völgy, szoros, hasadály



Barlang, üreg, odú



Bánya, akna, vágat



E négy fogalom is kitűnik hasonló ábra-szerkezetével. Közös rajzolatuk a Hegy. A kiegészítő minta-részlet pedig értelem-szerűen utal a Barlang és Bánya bemeneti nyílására. Urál-hegység és Kárpát-medence közötti területeken általánosan ismert alapformák.

Falu, szer, szék



Szállás, tanya, porta



A ház- és hombár-jelképek csoportos, egyértelmű utalásos alkalmazása. Főleg sor- és szél-mintáknál találkozhatunk ilyenekkel. Az egész Kárpát-medencében és környezetében ismert, hasonló értelmezéssel bíró motívumok.

Legelő



Szántás



Vetés



Gyümölcsös



Kalászos



Káposztás



Virágos



Szőlőhely



Egyértelmű jelölések, amelyekben a föld-jel belső mintázata utal a termőföld hasznosítására.

Egyéb környezeti ábrák

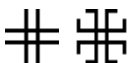


Képek szerinti sorrendben: nyáj-itató, kunhalom, torony (magas-les, padlás?), kaptár, lombos erdő, fenyő erdő, gabonatábla, gémeskút.

FOGALMAK

Igen változatos jelkép-csoport. Ide sorolódnak az emberi és közösségi élet szempontjából meghatározó hatások, érzelmek és élmények. Amelyeket egykori elődeink fontosnak és mások számára is közlendőnek tartottak, a közösségi és magán-élet meghatározó eseményei voltak.

Kezdet, biztonság, összefogás



Győzelem, eredmény, egyesülés



E két jelkép-csoport – bár fogalmilag eltérő – megjelenítésük egymásból származtatható. A párhuzamos vonalak a bizonyosságra és az együtt-haladásra, a nyitott párhuzamos-végek a Kezdetre, az egymásba kapcsolódók pedig az Eredményre (egységesülésre) utalnak. Leginkább szalagokon és pántokon sokfelé fellelhető, többnyire már elfelejtett jelentéssel. Egyes vidékeken, a Győzelem jelét az Est-hajnal csillag hordozta.

Siker, segítség, áldás



Kudarc, rontás, szemverés



Hasonlóan egymásból származtatható jelkép-páros. A rombusz „felemelt karjai” a kedvező, az „szorító” pedig baljós eredményre utal. Megjegyzendő, hogy a Kudarc jele: némely vidékeken az ártó boszorkányságot (vagy szerencsétlenséget) is jelentette.

Nyugalom, egyensúly, állandóság



Változás, fordulat, alakulás



Egymás ellentét-párjaként felfogható jelképek. Egyik, az egyenlőség és hasonlóságra utal. A másik pedig, egy ellentétes irányú változásra. Közép és Kelet-európai térségekben gyakoriak a szinte hasonló jelentéssel bíró motívumok.

Tudás, észjárás, ravaszság

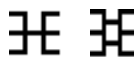


Szerencse, ajándék, útmutatás



A Tudás jelképe: a „csavaros észjárás” megjelenítése. Míg a Szerencse: egyfajta díszített nyugalom, kellemes-segítő közérzet jelképe. De hasonlítható a Kút-vedres (merítő kút, vízadó) jelére is, mivel egykor a tiszta ivóvizet igen csak megbecsülték, a Föld ajándékának tekintették. Elterjedt díszítő motívum, amely többnyire elvesztette eredeti jelentését.

Erő, egészség



Sor, végzet



Az első, egy helyzetet-állapotot, rendezett összekapcsolódást fejez ki, a maga a vízszintes szerkezetével. A második pedig egyfajta irányultságot valami felé. Gyakori geometrikus rész-ábra, amely többnyire összekötő jellegű.

Szeretet, vonzalom



Szerelem, udvarlás



Közismert közös jelképük alapja: a szív. Az egyoldalú szeretetet, vonzódást általában egy-önálló szívvel ábrázolták. A kölcsönösen beteljesedett (szeretői viszonyt) inkább egymásba kapcsolódó szívekkel, amely már testi kapcsolatra is utalhatott. Nem biztos, hogy ősi jelentése is hasonló lehetett, mert a szív: jelenthetett szánalmat vagy bátorságot is. De a középkortól, a szív-motívumok egyre inkább az egymás közötti Vonzalom kifejezésére utaltak.

Csalódás, szakítás



Gyűlölet, harag



Ezen jelképek is a szív-motívumból származtathatók. A „megtört szív” jelentése magától értetődő. A gyűlöletet és haragot pedig a szív-darabok „ütköztető érintkezése” érzékelteti. A pókszerű gyűlölet-jelkép eredete és utalása nem egyértelmű (indulat, féltékenység?). Ritka motívumok, mert a baljós élményeket nem szívesen örökítették meg. Egyes „búcsú-ajándékokon” voltak fellelhetők (leginkább rontást vagy igézést elhárító jelek kíséretében).

Fogadalom, eskü



Kételkedés



Elfogadás



Ellenállás, vita



Viszály



Harc, támadás



Egy „töről fakadó” jelkép-sor. Stilizált ember-alak, amely „kéztartásai” utalnak a cselekedetre vagy az érzelmi hozzá-állásra. Kivétel a harc jele, amely az ábra „két karddá egyenesedése”.

Egyéb fogalmi jelnek tűnő ábrázolások



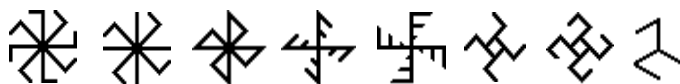
Ezen jelképek pontos jelentése ismeretlen. Feltehetően az emberek közötti viszonyok, egymás iránti viszonyulások vagy érzelmi kapcsolatok, személyi tulajdonságok kifejezésére utalhatott.

*

IDŐSZAKOK

Ide sorolhatók azok a jelképek, amelyek a nap- és hold-járással kapcsolatos, valamint bárki számára megfigyelhető és megtapasztalható jelenségekre vagy időszakokra utaltak. Úgy mint, a fény-viszonyok vagy az év- és nap-szakok változása, fontos nap-állásokra utalás.

Körforgás, mozgás



Ismétlődés, Haladás és Idő múlása. Többféle jelkép-változata ismert. Utalhatott az idő múlására, az év- és nap-szakok változására, a csillagos égbolt elfordulására, „világ haladására”. Egykor, leginkább stilizált és díszített mintázataiban, gyakran díszítette a húsvéti „hímes tojásokat”. A gyimesi díszítéseknel ismert „ördög-térge” (három-ágú forgó) is a világ kiszámíthatatlan és bonyolult forgását érzékelteti (amely motívum a régi görögöknél, szicíliaiaknál és a keltáknál is ismert volt, tri-skeliton néven).

Világosság



Sötétség



Napvilág és Alvilág. Talán a legrégebbi jelképek közé sorolhatók. A Föld-rombusz (vagy a Hold?) felső felével jelképezve a világosságot, alsóval a sötétséget. Megjegyzendő, hogy a sor-mintákon jellemző gyakorisága: feltehetően más jelentésre is utalhatott. Egyes vélekedések szerint, a szárazföldek és vizek jelképei is lehettek. Litvánoknál a Világosság háromszöge, az atya-isten szimbólumaként is ismert.

Nappal



Holdas éjszaka



Újholdas éjszaka



Borús éjszaka



Nappali, Holdfényes, Csillagos és Felhős égbolt. Összetett és könnyen értelmezhető jelképek. A napszak világos időszakát a Föld-rombuszba illesztett stilizált Nap-kép jelzi. A napszak sötét Holdas-időszakára, a Föld-rombuszba illesztett stilizált Hold-kép utal. A „csak csillagfényes” éjszakát a Föld-rombuszba illesztett stilizált Csillag jelzi. Borús éjjelre pedig a Föld-rombusz Eső-jelképe utal. Gyakori hímzés-motívum, amely jelentése lényegében elfelejtődött.

Nap-kelte



Nap-nyugta



Pirkadat és Alkonyat. Régi és könnyen érthető jelképek. Az egyszerű Napkép felső része a napfelkeltére utal. A Napkép felső felébe illesztett Föld-rombusz darabka pedig (bizonyára) a lenyugvó Nap látóhatárhoz közeledését érzékeltethette. Hasonló ábrák fellelhetők a letteknél is, de némileg bővebb értelmezéssel (hajnal és alkony, tavaszi és őszi nap-éj egyenlőség).

Dél-előtt**Dél-idő****Dél-után**

A Felmenő, Delelő és Lemenő nap-időszak. Hiányosnak tűnő nap-jelképek, holott a jelzésük egyértelmű. A „többszörös nap-sugarak” a Nap mozgás-irányára utalnak. Mégpedig úgy, ahogy Dél felé fordulva a Nap mozgását érzékelhetnénk. Ugyanis, az égtájakat is így azonosították. „Hátam mögött Észak, előttem van Dél. Jobbra a Nap nyugszik, balra pedig kél”.

Nap-év**Négy évszak**

Esztendő, Évszakok és a Négy évünnep. A Térséget kifejező, 4 vagy 8 szögben, egy 12 sugarú Nap. Amely mintázatokban a 12 sugár, a 12 hónapra utalt. A 4 háromszög pedig a 4 évszakra, a kereszt-jel pedig a 4 jeles évnapi vagyis „napállásra” (nap-éj egyenlőségekre és fordulókra) mutatható. Hasonlóságuk egyes finn-ugor sámándob-alakzatokhoz, szinte tagadhatatlan.

Hónap**Nap (időtartam)**

Mindkét jelkép könnyen értelmezhető. A Hónap jele: Hold és Körforgás kapcsolódása. A nap időtartamának jele: a Nap és Körforgás összeillesztése.

Tél-közép**Nyár-közép**

Téli forduló és Nyári forduló szimbólumok. A napfordulókra utaló jelek egyértelműek. Értelemszerűen, a napállásra utaló ♦ jelöléssel kiegészített fél nap-ábrák. Amelynél az alsó helyzetű jelölés a Nap téli, legalacsonyabb helyzetére (leghosszabb árnyékot adó déli nap-állásra) utal. Míg a felső jelölés: a Nap nyári, legmagasabb állására. Ritkán látható, alkalmakhoz kapcsolódó motívum lehetett. Meglepő, de hasonló ábrák a balti és karéliei, komi és erza, baskír és ruszin szalag- és szél-mintáiknál is gyakoriak.

Tavaszi-forduló**Őszi-forduló**

A Gyümölcsoltó (tavaszi) és Gyümölcshódó (őszi) jeles nap-állás. A nap-éj egyenlőségekre utaló jelek egyértelműek. A „fél nap-ábra” bal-oldali jelzése a „tavasz-fordulóra” (világos időszakba fordulásra) utal. A jobb-oldali jelölés pedig az „ősz-fordulóra” (sötét időszakba fordulásra) utal. Ritkán látható, alkalmakhoz kapcsolódó vagy egyszerű díszítő-sorképző minta lehetett (vagy azzá egyszerűsödhetett). Az előzőekben leírtak szerint, e motívumok sem ismeretlenek az egykor „finn-ugornak vagy volgai bolgárnak” tartott vidékeken.

HÓNAPOK

Egyes motívumai gyakori sorminta-elemek, míg mások inkább csak tárgy-díszítők. Talán, a legnehezebben azonosítható jelkép-változatok. Nemcsak azért, mert a régi-népi naptár igencsak különbözött a maitól (a hónapok napszámaiban, kezdő- és vég-dátumaiban). Hanem azért is, mert a népi naptárnevek sem voltak egységesek a Kárpát-medencében.

Évkezdés dátuma

Fontos megjegyezni, hogy a XVI. század végéig (sőt, sokfelé még később is): Karácsonyt tekintették évkezdőnek (eltérve a hivatalos naptártól). A helyzetet pedig bonyolítja, hogy a Karácsonyt sem egy időben ünnepelték. Egyes vidékeken téli napfordulókor, máshol pedig december 25-27. napjain, vagy az ortodox naptár szerint későbbre tolódva, Mindezt megtévezve és a Kiskarácsonyra (Szilveszter utáni napra) áthelyezett hivatalos évkezdéssel.

Ismert olyan vélekedés is, hogy a népi kalendárium szerint a Tél hava csak Karácsony másnapján kezdődött, mivel Karácsony napját (amely téli napfordulót napja volt) különálló évváltó-évkezdő ünnep-napnak tekintették. Természetesen ez a hónapoktól „külön nap” elvesztette létjogosultságát, amikor az évkezdő napot január 1-jére (Kiskarácsonyra) helyezték. A naptár-reformok „furcsa eredményét” jól érzékelteti, hogy több hónap esetében a régi megnevezés elszakadt a hónapnak nevet adó ünneptől. Például: Mindszent hava októberre csúszott, miközben a nevét adó Mindszent ünnepét nov. 2-án tartották. Vagy, a januárt nevezték Boldogasszony havának, holott a Gyertyaszentelő Boldogasszony napja febr. 2-re esett (a januári Boldogasszony ünnepet csak jóval később helyezték januárra).

Az sem meglepő hogy a hónapok népi-tájegységi elnevezései is elcsúszhattak. Ugyanis ezeket még inkább „megkavarták” az időjárási eltérések. Az aratás- és szüret-kezdési dátumok különbözősége. Nem véletlen, hogy a Kárpát-medence déli részén a Sarló (Aratás) hava egy hónappal megelőzte, a Felvidéki népi hónap-számítást. Ahogy, az északabbi-keletebbi Levél-hullás hava is egy hónappal megelőzhette a délebbi-nyugatabbi népi hónap-számítást.

Tél hava



Az év 1. hónapja. Eredetileg a téli napfordulót² követő nappal kezdődhetett. Amely, egykor az új év kezdetét is jelentette. Pontosabban, a hagyomány szerint: dec. 25-26-ától, a januári Pálfordulásig tarthatott. Többféle népi elnevezéssel bírt, úgymint: Tél, Favágás, Jég, Tombozás, Kiskarácsony vagy Fű hava. Néhol Boldogasszony havának is nevezték. Jelképe: a „szemes tűz”, amely a hónap zártságára és hideg időszakára utal. Esetleg a karácsonyi tűzgyújtásra.

² Magyar Néprajzi Lexikon. Karácsony. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Télutó hava



Tél havát követő, az év 2. hónapja. Pál-fordulást (jan. 25.) követően kezdődhetett és Jégtörő Mátyásig tarthatott. Egykori népi elnevezései: Fagy, Forduló, Jégbontó, Olvadás vagy Éledő föld hava. De ismert volt a „Gyertyaszentelő”³ vagy Böjtelő hava elnevezés is. Jelképe: a „szemes föld-rög (?) sor”. Amely, e hónap sajátos fagyásos-olvadási időszakára utalhatott. Más magyarázat szerint, a jég eresztését és a föld „ébredését” érzékelteti.

Tavaszelő hava



Télutó havát követő, az év 3. hónapja. Jégtörő Mátyás (febr. 24.) körül kezdődhetett, és Gyümölcsoltó Boldogasszony napjáig⁴ vagy a tavaszi nap-éj egyenlőségig tarthatott. Egyéb népies régi elnevezései: Nyír, Fűhegy, Kikelet vagy Fák hava. Böjtmás havának is nevezték. Jelképe: egy „szemes-hajtásos vessző” (vagy fa). Amely, a természet éledését jelezte.

Tavaszi hava



Tavaszelő havát követő, az év 4. hónapja. Amely, a tavaszi nap-éj egyenlőségkor vagy az azt követő napon kezdődhetett. Egykor (többnyire hagyományként) Gyümölcsoltó Boldogasszony napját (márc. 25.) követően, úgy György-nap⁵ környékén zárulhatott. Más régies elnevezései: Virágok, Tölgy, Fű vagy Szelek hava. Ismert volt a Szent György vagy Világosság (Nappal) hava elnevezés is. Jelképe: a „szemmel tartott nap”. Ami, a továbbiakban a világos-nappali időszak növekedésére (sötét időszak rövidülésére) utal. Más értelmezés szerint, az ekkoriban visszatérő vándor-madarakat jelképezhette. Megjegyzendő, hogy e hónapban, némely vidéken szokásban volt a madár-alakú bélesek sütése és kínálgatása.

Tavasztutó hava



Tavaszi havát követő, az év 5. hónapja. György-nap (ápr. 24.) után kezdődhetett és Orbán napja elmúltával végződhetett. Ez volt az állatok kihajtásának, és a „fagyos-szentek elmenetelének” időszaka. Egyéb régi-népi elnevezései: Virágzás, Fű, Som, Vetés vagy Eső hava. De ismert volt a Pünkösöd vagy Első gyümölcs hava elnevezése is. Jelképe: a „szemes-szarvasos fej”, amely a legeltetett állatok kihajtására utalhatott. Más magyarázat szerint a jelkép, egy szemmel ellátott bogyós-leveles gyümölcsöt ábrázolhat (utalva az év első bogyós gyümölcsök megjelenésére).

3 Magyar Néprajzi Lexikon. Gyertyaszentelő. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

4 Magyar Néprajzi Lexikon. Gyümölcsoltó Boldogasszony. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

5 Magyar Néprajzi Lexikon. Szent György napja. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Nyárelő hava



Tavasztúó havát követő, az év 6. hónapja. Orbán⁶, vagyis az utolsó „fagyos-szent” utáni napokban (máj. 26. körül) kezdődhett és a nyári napforduló⁷ idejéig tarthatott. Ismert régi-népi elnevezései: Pirulás, Hárs, Kaszálás vagy Barmok hava. Illetve sokfelé Fürdető Iván vagy Virágos János, esetleg Szent Iván havaként ismerték. Jelképe: egy „szemes marha-fej”, amely ábrát akár felemelt kezű pásztorként is magyaráztak.

Nyár hava



Nyárelő havát követő, az év 7. hónapja. A nyári napforduló utáni napon kezdődhett, amelyet egykor (hagyományosan) Iván napján (jún. 24.)⁸ vagy annak másnapján ünnepeltek. Anna napig tarthatott, amely egyúttal az arató-bálok⁹ ideje is volt. A hónap egyéb ismertebb nevei: Hév, Érész, Hárs, Sarló vagy Mész hava, illetve sokfelé Jakab hava. Ez volt az aratási munkálatok fő idénye, amelyet igyekeztek a hó vége előtt egy héttel befejezni (Illés napjáig). Jelképe: a „szemes kalász-pár”, amelyet néhol inkább „szemes kasza-pár” alakként értelmeztek. Úgy tartották, hogy ebben az időszakban jelenhet meg a Déli Baba vagy a Szépasszony, hogy megzavarja az aratókat (őt is kifejezheti ez a jelkép). A hiedelem szerint, a hónap utolsó harmadában megjelenő meteor-eső a túlérő gabona szempérgésére utalt.

Nyárutó hava



Nyár havát követő, az év 8. hónapja. Anna napon (júl. 25.), vagy azt követően kezdődhett, és Bertalan napjáig tarthatott. A learatott gabona betakarításának ideje. Ismert régebbi elnevezései: Aratás, Betakarítás, Gabona, Sarló vagy Szőlőérlelés hava. Többfelé a Szél, Kisasszony vagy Új kenyér havaként is ismert. Jelképe: a „szemes magtár (vagy gabonakéve).

Őszelő hava



Nyár havát követő, az év 9. hónapja. Bertalan napot (aug. 24.) követően kezdődhett és az őszi nap-éj egyenlőség ünnepével zárulhatott. Amit, a hagyomány szerint Gyümölcsadó Boldogasszony napján (szept. 24.) tartottak¹⁰. A hónap egyéb régi-népi nevei: Csarab, Szarvasbőgész, Almaszüret vagy Borszedő hava. De ismert volt Mihály vagy Szüretelő havaként is. Jelképe: a „szemes leveles-gyümölcs”, de ezt az ábrát sokfelé inkább egy gyermekét kihordó asszonyhoz hasonlították. Ez volt a gyümölcs- és zöldség-betakarítás fő idénye, a Kárpát-medence déli részén pedig már a szőlőszüret kezdete.

6 Magyar Néprajzi Lexikon. Szőlőhegyi védőszent. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

7 Magyar Néprajzi Lexikon. Szent Iván-nap. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

8 Magyar Néprajzi Lexikon. Szent Iván-i tűz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

9 Magyar Néprajzi Lexikon. Aratóünnep. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

10 Későbbi keresztény megnevezése: Fogolykiváltó Boldogasszony, Angyalok királynője.

Ősz hava



Nyárutó havát követő, az év 10. hónapja. Az őszi nap-éj egyenlőség ünnepét követő napon kezdődhetett, és Dömös napján¹¹ (a külső legeltetési időszak végén) végződhetett. A hónap ismertebb régi nevei: Lentörő, Szarvasjárás, Levélsárgulás vagy Sötétedés hava. Később, Mindszent havaként jelent meg a kalendáriumokban. A hónap némely jeles napja (Mihály¹², Dömötör és Vendel¹³) egykor fontos behajtási pásztorünnepeknek minősültek. Jelképe: a „szemmel tartott Hold”, ami napok hosszabb sötét-időszakaira utalhatott. Más vélekedés szerint ez egy „hasas szem”, ami a termények beérésére és az állat-szaporulatra mutat. De fémre hasonlító jele miatt nevezték „szemes vasnak” is, a rozsdásnak tűnő falevekre utalva.

Őszutó hava



Az Ősz havát követő, az év 11. hónapja. Dömötör¹⁴ napjától (okt. 26.) kezdődhetett, és Katalin napja környékéig tarthatott. Magába foglalva a kései szüretet, valamint az állatok behajtását, téli felkészülést. Régi népies elnevezései: Levélhullás, Ősök, Halottak vagy Víz hava (utalva az esőzésekre). Többfelé András vagy Márton¹⁵ havaként volt ismert. Jelképe: a „szemes kornyadt vessző” (vagyis, a hervadó vessző vagy fa), amely ábrát néhol inkább halottnak vagy „faszentnek” néztek. Többfelé ezt a jelet, a délre vonuló madarakkal azonosították.

Télelő hava



Őszutó havát követő, az év 12. hónapja. Katalin napjától¹⁶ (vagy az azt követőtől) kezdődhetett és a téli napfordulóig tartott. Amelyet, egykor december 24-én ünnepeltek. A téli hónapokra felkészülés időszaka. Egyéb ismertebb népi elnevezései: Sütögetés, Rög, Disznóvágó, Zárkózás, Elmúlás vagy Karácsony hava. Jelképe: gyakori a „szemes ház” (vagy kemence?), amely a téli-zárt időszakra és a fűtésre utalhatott. Ismert volt a „szemes karó” is, amelyet néhol inkább „szemes seprűnek” (rontás-üzőnek) tekintettek. Más vélekedés szerint, a „meghaló” (erejét vesztő) Napot, és az ekkor leghosszabb árnyékokat jelképezte. Baljós hónapnak tartották, különösen 3 napját (Miklós¹⁷, Luca¹⁸ és Karácsony előestéjét¹⁹). De voltak szerencsés napjai is (mint a disznóölő András²⁰ és Tamás).

11 Dömös, Döme vagy Kisdömötör napja. Dömötör előtti nap (okt. 25.).

12 Magyar Néprajzi Lexikon. Szent Mihály napja. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

13 Magyar Néprajzi Lexikon. Szent Vendel napja. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

14 Magyar Néprajzi Lexikon. Dömötör (Demeter) napja. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

15 Magyar Néprajzi Lexikon. Márton-napja (nov. 11.). Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

16 Magyar Néprajzi Lexikon. Katalin-nap. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

17 Magyar Néprajzi Lexikon. Mikulás, Miklós napja (dec. 6.). Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

18 Magyar Néprajzi Lexikon. Luca napja. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

19 Magyar Néprajzi Lexikon. Karácsonyi vacsora. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

20 Magyar Néprajzi Lexikon. András napja. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

*

AZ ÉV LEGFŐBB JELES NAPJAI

Az év egyes napjait, különösen fontos ünnepnek tartották. Olyannyira, hogy ezekről, az egész Kárpát-medencében feltétlenül megemlékeztek. A XVI. századi Gergely-féle naptár-reformig egyazon időben, mindenhol. Íme, ezek az általános ünnepek:

Karácsony



Egyéb neve: Átlépő, Nagykarácsony, Napszülető, Év-váltó. Hagyományosan december 25-én ünnepelték²¹. Sőt, a XVII. század közéléig többnyire ezt tekintették az új év kezdetének is. Néhol (ahol „élt a népi öröknaptár”) úgy vélték, hogy ez a nap nem tartozott sem az előző, sem az új évhez. Máshol, az újév kezdőnapjának tekintették. Jelképe: a „8 ágú nap-szem”, amely ma is ismerős a Kárpát-medence keletebbi vidékein. Ezt tartották az újjászülető Nap jelképének, mintegy megszemélyesítve a Napot. Sokfelé, ezt a „jelet” (Karácsony napjának kezdő-éjjelén, vagyis „szenteste” éjféletől) botra tűzve és magasra emelve körbehordozták, felvonulás-maskarázás, hangoskodás-vigadozás keretében²². Az egész Kárpát-medencében ismert jelkép, amely más (skandináv, szláv és finn-ugor stb.) népeknél is egyaránt fellelhető.

Tél-ünnep



Más néven: Karácsony másodja, Évindító, Tél-közép. Hagyományosan december 26-án ünnepelték. Egykor, a Tél havának kezdőnapja lehetett. Jelképe: a „szemes nap-kerék”, amely az év forgásának beindulására, utalt. Sokfelé ezt a jelképet már az előző napon (Karácsony éjjelén) is kitűzték, körbehordozták. Máshol, e napot a „szemes-szarvas” jelképezte, amely a regösjárás kezdetét hirdette. A Nap-kerék motívum, főleg a Kárpát-medence északi-keleti részein, míg a szarvasos inkább a dél-nyugati és felvidéki részeken ismertebb.

Beszökő



Más néven: Szökőnap, Tódalék, Mátyás ugrása. A szökőévek 366-ik napja, amelyet a Télutó és Tavaszelő hónap közé toldottak. Jelképe: egy rombuszra állított Tavaszelő hónap-jel, ami a szökőnap-toldásra utalhat, vagyis, a „szemes-hasas vessző”. Ilyen motívummal, Ormánság és Őrség környékén sikerült találkozni. Néhol ezt a jelet, a repülő méhecskével azonosították.

21 Magyar Néprajzi Lexikon. Karácsony. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

22 A Kárpát-medence keleti karéjában ez a szokás kolinda, koljada, koleda, kolada stb. néven megőrződött. Amely vélt jelentése: körforgás, körtánc, koszorú. Idővel, ezt az ünnepet is karácsonynak nevezték, holott az eredetileg csak a napforduló idejét jelentette (a legsötétebb estét-éjjelt) jelentette. Karácsony = sötét vég.

Tavaszi-ünnep



Egyéb nevei: Gyümölcsoltó vagy Befogadó Boldogasszony, Tavasz-közép. Hagyományosan mindig március 25-én ünnepelték. Egykor, e naphoz kötődtek a régi „húsvéti rítusok”. Jelképe: a nappali időszak motívuma „szemmel oltva”, vagyis, a „szemes-napos”. Ami, a világos-nappali időszak növekedésére (és egyidejűleg a sötét időszak rövidülésére) utal. Más értelmezés szerint: a művelés alatt álló „szemes-szántó”, a termőföld „szemes” jelképe. Amely, a föld „ébredését” jelzi. Sokfelé ismert, de értelmében már elfeledett motívum.

Nyári-ünnep



Egyéb megnevezései: Fürdető János, Virágos János, Merítő Iván, Szentiván. Nyár-közép. Hagyományosan június 24-én kezdődött, és június 25-én napkeltekor ért véget. Jelképe: a szemmel ékesített víz-jelkép (utalva a hónap végi esőzésekre, lovak és marhák fürdetésére). Többfelé, ezt a motívumot inkább „szemes-virágként” értelmezték (utalva a kései virágzásokra, beérésekre). Kárpát-medencében szinte mindenhol ismert hímzés-minta.

Őszi-ünnep



Egyéb megnevezései: Gyümölcscsádó vagy Szüreti Boldogasszony. Ősz-közép, Szület-ünnep. Hagyományosan szeptember 24-én tartották. Gyümölcs-szüret befejezéséhez és a szőlő-szüret kezdetéhez kapcsolódva. Jelképe: a holdfényes éjszakai időszak motívuma szemmel kiegészítve, a „szemes-holdas”. Ami, a napok sötét időszakának hosszabbodására, világos-nappali időszakok rövidülésére utal. Más vélekedés szerint arra utalhatott, hogy ekkortól a Hold már a Napnál is magasabbra emelkedik az égbolton. Ismert olyan értelmezés, hogy a földterület jelkép „szemes-áldás” jele adja az értelmet. Ritka motívum, Kiskunság némely vidékén Banyaszemként ismert.

Karácsony böjtje



A Sötét vagy Fekete vég. Hagyományosan december 24-én, napnyugtától éjfélig tartották. Úgy vélték, hogy ez a napszak az év legsötétebbike. Jelképe: a „sugarait veszett szemes NAP”, ami érthetően utal az ünnep jellegére. Más néven, a „kopasz-szemes”, ami a sugarait veszett Napra utalhatott. A régi téli napforduló²³ visszafogottságát, mágikus voltát jelképezi.

²³ Eredetileg, ezt a napszakot nevezték Karácsonynak, amely jelentése = sötét vagy fekete vég. Amely egyértelmű utalás a téli napforduló előtti legsötétebb időszakra. Gyakori motívum, többfelé találóan „Kihunyó napként” ismert, néhol világ-közepet vagy saját helyet jelentett.

FÖLDI VILÁG

Ide sorolódnak a földi világhoz, pontosabban a mindennapi élethez kapcsolódó, leggyakoribb élő és élettelen dolgok. Ezek közül egyeseket gyakrabban, másokat ritkábban alkalmazták díszítő motívumként, jelölésként. Íme néhány, az egyszerű geometrikus (rovásos) jelek közül.

Gyermekek-korúak



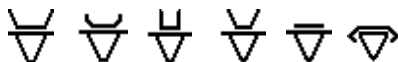
A jelképek, korcsoport²⁴ szerinti sorban: újszülött, pólyás, járó kisgyermek (7 év alatti), kisfiú és kislány (serdülés előtti). A fiúk fönről lefelé (lenyomó) és lányok letről felfelé irányuló (tartó) kéztartással ábrázolva. Más hímzés-változat szerint, a fiúk feje színezve (sötétítve), míg a lányoknál a test-rombusz volt árnyalva ekképpen.

Érett-korúak



Korcsoport szerinti sorban: suhanc és süldő (avatásig), avatott legény és leány, férfi és asszony, állapotos asszony, jegyesek vagy házasok, szeretők vagy szerelmesek. Itt is jellemző férfi-népnél a fönről lefelé, asszony-népnél a letről felfelé irányuló kéztartás. Egyes változat szerint a házasok fejét valami díszítette. Előfordult esetenként a fej vagy a test árnyalása (nemtől függően) is. Az idősek vagy özvegyek ábrázolására utalást nem sikerült találni.

Szarvas-jóságok



Képek szerinti sorrendben: szürke marha, szarvas-marha, kecske, racka, juh, kos. A mintákból kitűnik, hogy a jelképek kialakítása a sajátos szarv-formák ábrázolásán alapulhatott. Megfigyelhető, hogy a házi szarvas-jóságok ábrázatain a fülek inkább vízszintesen álltak.

Egyéb háziállatok



Képek szerinti sorrendben: ló, szamár (öszvér), sertés, kutya, macska, tyúk (kakas), lúd, kacsa, galamb. Ezeknél leginkább a fej és fülformák bírtak megkülönböztető jelentőséggel. Sajnos, kevés ilyen jelet sikerült fellelni.

Néhány ismert vad



Képek szerinti sorrendben: bölény, tulok, zerge, szarvas, őz, vaddisznó, róka, farkas, hiúz, nyúl, nyest (nyérc), medve, borz. Ezeknél is érzékelhető, az előbbieken már ismertetett megkülönböztető sajátosságok kiemelése.

24 Magyar Néprajzi Lexikon. Korcsoport. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Néhány egyéb szárnyas



Képek szerinti sorrendben: tűzok, fácán, hattyú, sólyom, sas (keselyű?), varjú (holló?), bagoly, denevér. Ezeknél főleg a sziluett és szárnyforma, valamint a leginkább jellemző sajátosság bírt azonosító jelentőséggel.

Néhány egyéb élőlény



A képek sorrendjében: béka, teknős, halak, kígyó (síklo?), pók, tetű vagy kullancs (?), bogár, bögöly (?), légy vagy méh, lepke. Ezen élőlény-ábrázolások többnyire annyira sematikusak vagy leegyszerűsítettek, hogy a konkrét-állatfaj gyakorlatilag felismerhetetlen.

Néhány levél-ábra



A minták pontos meghatározása már nehézséget okozhat. Mivel, a természetben igen sokféle hasonló levél-alakzat lelhető. Ezek közül a háromlevelű lóhere, fenyő és a tölgy azonosítható leginkább a levél-ábrázolások alapján. Mivel a leveleket leginkább díszítésnek és „minta-összekötőnek” szolgált, így az értelmezésük is fokozatosan elhalványulhatott. Holott, ezek is olyan pontos jelentéssel bírhattak, mint egykor a virágok.

Néhány virág-ábra



A virág-minták esetében is gondot okozhat a pontos azonosítás. Nemcsak a sok hasonló virág-forma miatt. Hanem azért is, mert a virág-minták gyakran stilizáltak, díszítettek vagy éppen túl-egyszerűsítettek. Virágok esetében sem törekedtek a pontos ábrázolásra, inkább a szimbólum értelme-jelzése és a kifejezése bírt jelentőséggel. Amelyek egykor igencsak gazdag képzelet- és hagyomány-világra utaltak.

Néhány fa-ábra



Élet-fa motívum



A fa-ábrázolások is értelem-szerűen általánosak. Az élet-fa motívumok esetében a 7 hajtásos ábrázolás gyakoribb (6 ág + 1 csúcs). Egyes vélekedések szerint, ez a Hét napjaira való (hétfő, kedd stb.) utalás. Más változat szerint a 7. számjegyre (a hetes-re), mint a bűvös számra.

Egyéb földi világi jelek



Képi sorrend: ház, kazal, kemence, tűzszerző, háló, ekevas (ásó?), létra, íj-nyíl, üst, tál.

RÉGI HITVILÁGI JELKÉPEK

A hitvilággal kapcsolatos jelképek nem gyakoriak. A fennmaradtak, sor-és szél-minták vagy használati tárgyak díszítései. Jelentésük többnyire elfelejtődött. Íme, néhány jelkép:

Égi Atya



Ég ura, Teremtő, vagyis a világ létrehozójának, irányítójának és legfőbb urának megjelenítése. Jelképe, a világra utaló rombusz vagy 6-szög, amelyben egy rombusz alakú szem utalt a Teremtőre. A rombusz-szem 4 oldala a 4 évszakot (4 földi alap-égtájt) jelezte. Ha a Teremtő erejére vagy egyéb hatására is utalt, akkor azt több sugár jelezhetette. Néhány közismert mintaváltozata főleg Őrségben, Palócföldön, a Kárpát-medence észak-keleti vidékén és Erdélyben gyakori. Hasonló értelemmel bírnak az ehhez hasonló mordvin és komi szimbólumok is. Finn-ugor és kelet-szláv vidékeken sem ismeretlen motívum.

Földanya



Boldogasszony, Gondviselő. A földi élet gondozója és irányítója, élet-és termés-adó. Jelképe, a föld-térsegre utaló rombusz, hat- vagy nyolcszög, a 4 égtájt jelzőn túl egy rombusz alakú szemmel is kiegészítve. Mintázata hasonló az Égi Atya jelkép-motívumához azzal az eltéréssel, hogy itt a sugarak nem kifelé, hanem a szemhez befelé irányulnak. E mintázat köréből is többféle változat ismert. Ilyesforma ábrázolások leginkább Erdélyben és a Kárpát-medence észak-keleti és dél-nyugati végein voltak gyakoribbak. Hasonlóak fellelhetők az udmurtok, komik és mordvinok díszítéseiben, de egyes litván és belorusz hímzésekénél is.

Felső világ



Alsó világ



E két „világ-jelkép” értelmezése egyszerű. Mindkettő: „szemes” Fény- és Sötétség- jelkép. Amelynél a szemek: valamely felső (nem ember) uralmához tartozó térséget jeleznek. A *Felső világ*: a Fel-világ, Mennyek, az Égi Atya világa.

Az *Alsó világ* (régí vélekedés szerint) a gonosz-ártó erők lak- vagy bűvő-helye. Eredetileg semmi köze nem volt a pokolhoz vagy az emberi lélek bűnhődéséhez. E jelképek is inkább csak díszítő-mintaként maradtak fenn, elszakadva az eredeti értelmüktől.

Birodalom



Uralkodó



Hit, egység



Három, egy másból formálódó jelkép. A *Birodalom*: két földjelből formált alakzat. Az *Uralkodó*: e területnek ura, akire a birodalom-jel közepén elhelyezett szem utal. A *Hit* és *egység* pedig a Birodalom (belső osztottság nélküli) jeléből formálódott csillag-alakzat.



Három, egyfajta természet-feletti képességekkel rendelkező ember. A *Táltos*²⁵: különleges jellel született, és tudását természet-feletti lényektől kapta. Úgy tartották, hogy képes egyes misztikus lényektől segítséget kérni. Gyógyítónak, jósnak és látónak tartották. Egyedül és remete-szerűen élt, gyakran vándorolva. Jelképe: a „12 sugarú szemes égbolt”. Arra utalva, hogy a Táltos érintkezésbe kerülhetett a fel-világi lényekkel is. A pogány-papféle, „ős-egyház vezetői” vagy „fejedelmi-tanácsosi” szerepet csak a XIX-XX. századi mítosz-gyártók aggatták rá. Sokkal inkább hasonlított egy zárkózott, közösségtől elkülönülten élő sámánhoz.

A *Tudós*²⁶: olyan segítő ember, aki tudását saját erőből, tanulással szerezte. Képesnek tartották arra, hogy egyes misztikus lényeket²⁷ irányítson, dolgoztasson. Egyfajta korabeli gyógyító, aki egyidejűleg elismert szakember (kovács, kocsis, molnár, pásztor, vadász, bányász, bába, látó, füves, fürdető, kenő, borbély, csontkovács stb.). Jelképe, a „8 sugarú szemes égbolt”. Arra utalva, hogy a „Nap által besütött”, földi világban ténykedhetett.

A *Regös*²⁸, eredetileg egyfajta jövőmondó és énekes-tanító. Tudását tanulással szerezte, a jövődőlésben pedig az „égiek segítették”. Énekes-sámáni tevékenysége, a kereszténység elterjedésével egyfajta énekmondó-szórakoztató foglalkozássá módosult. Jelképe: a „szemes szarvas-fej”, utalva a regös-énekek szarvas-motívumaira, és a korabeli regösök fejdíszére.



Csordás-farkas vagy farkas-koldus²⁹, egyfajta misztikus lény, hagyomány szerint éjszakánként farkassá váló emberi lény. A *Markoláb*. markaláb vagy virkolák³⁰: a csordás-farkashoz hasonló égitestet megevő mitikus szörny. A Nap- és Hold-fogyatkozás előidézője. Jelképük: egy nyitott, fogazott száj, Hold-vagy Nap-képpel kiegészítve.



Három misztikus, helyhez kötött természet-felettinek tartott lény. A *Vízi-lény*³¹ többféle néven ismert, úgymint: Holt-ember, Kokos, Veres-sipkás, Zöld-ruhás, Fekete-gyermek, Hab- vagy Szép-lány (Éj-lány), Vízi-rém. Jelképük: a „szemes-hajas vízcsepp”.

Hasonló az *Erdő-lény*³² is, úgymint: Vad-öreg, Tápió, kontyú, Erdei csuda vagy rém, Vad-leány, Víg-leány. Jelképük: a „szemes-hajas tönk-fej”. Ritka, többnyire a Dráva- és Mura- és Tápió-menti utalások (védő-kendő hímzéseken, karcos díszítésekben).

25 Magyar Néprajzi Lexikon. Táltos. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

26 Magyar Néprajzi Lexikon. Tudó, tudós, tudományos ördögös. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

27 Magyar Néprajzi Lexikon. Tudós ördögei. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

28 Magyar Néprajzi Lexikon. Regös. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

29 Magyar Néprajzi Lexikon. Csordásfarkas. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

30 Magyar Néprajzi Lexikon. Égitestek fogyatkozása. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

31 Magyar Néprajzi Lexikon. Vízilények. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Ilyesfajta lény a *Kísértet*³³ is, az egyfajta bolyongó (rokonaitól elszakadó, idegen helyeken járó) lélek, amely időnként testet ölthet. Jelképe: a vízi lényéhez hasonló, de lezárt szemmel.

Déli-baba



Tüzes-ember



Szellem



Három misztikus, embereket ijesztgető lény. A *Déli-baba*³⁴, a gabona-táblákban (vagy tágas füves legelőkön) lakozott, többnyire a szemek érése idején jelenhetett meg (kalászwédő?). Rendszerint, rekkenő melegben és enyhe szellő kíséretében. Megjelenése, a haragvását jelenthette. Az érő gabona-táblát zavaró gyermekeket ijesztgette és megkergette (vas-karikával vagy sarlóval), míg a felnőtteket csak „napszúrással” és rosszul-léttel kínozt. Jelképe: a „sarlós-kalászos szem”. Hasonló lény (Poludnica) ismert a környező szláv népeiségeknél is.

Másik lény: a *Tüzes-ember*³⁵, vagy a Gyertyás, Lámpás. Az éjszaka szótlan vándora. Ember formájú tüzes vagy gyenge lánggal világító lény (kóbor lélek, tündér, démon?). Megijeszthette vagy tévútra vezethette az embereket, de rejtett kincs lelőhelyét is megmutathatta. Állítólag egyes férfi-változata, éjszaka még az asszony-népet is elcsábíthatta, megronthatta. Jelképe: a „tűz-hajas szem”. Tündér-változata a Kis-asszonyhoz hasonló bájoló-csábító.

A *Szellem*³⁶, egyfajta helyi védőként igyekezett megőrizni lakó- vagy ör-helye (erdő, tó, rét, hegy, barlang, bánya stb.) zavartalanságát. A régi hitvilág „tele volt” ilyen védő-szellemekkel, szinte minden jelenségnek vagy teremtménynek „megvolt” a saját véd-szellem. Jelképük: az „ködös üres-szem”, amely kiegészülhetett a reájuk bízott dologgal.

Kis-asszony



Szép-asszony



Búbáj-asszony



Három misztikus, főleg legényeket és férfiakat megbabonázó és erejüket elvevő (kiszárító), leány-, asszony- vagy vénasszony-szerű vonzó lények. Többnyire csapatostul járnak, sötét éjszakában igéznek. De megjelenhetnek meleg forgószelemben, vagy rekkenő délben (déli baba?), társaival táncot lejtve. Ők lennének (a néphit szerint) a férfiakat elcsábító és bántalmazó „éjszakai nyomók is”.

A *Kis-asszony*³⁷ csak a férfiakat (avatott legényeket és házas embereket) „gyötri”, akár ész-vesztésig is megbűvölve vagy halálra táncoltatva őket. Néhol, őket tartották tündéreknek.

A *Szép-asszony*³⁸ viszont nem csábít. Hanem megbűvöl, majd az akaratukat vesztett férfiakat többnyire „meglovagolja”, azok „erejét elveszi”. Nem válogatós, az avatott legénytől az özvegy öreg-emberig „terjedhetnek áldozatai”. Fontos tudni, hogy a neki nem tetsző (vagy őt akadályozó, féltékeny vagy házsártos) nőknek is nehézséget okozhat. Például: gyermekeiket

32 Magyar Néprajzi Lexikon. Erdei lények. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

33 Magyar Néprajzi Lexikon. Kísértet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

34 Magyar Néprajzi Lexikon. Délibáb, délibaba. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

35 Magyar Néprajzi Lexikon. Lidércfény. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

36 Magyar Néprajzi Lexikon. Szellem. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

37 Magyar Néprajzi Lexikon. Kisasszonya. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

38 Magyar Néprajzi Lexikon. Szépasszonya. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

elcserélheti, reájuk kiütést (nemi bajt) hozhat. Járhatott egyedül vagy csapatosan. Sokfelé boszorkánynak tartották, holott nem gyógyított, és csak saját kedvére „élvezkedett”.

A *Bűbáj-asszony* többnyire egyedül, ritkán párban tevékenykedik. Egy olyan vénasszony, amely képes kíváncsú és vonzó formában is megjeleni. E formában, főleg serdülőket (suhancokat, ritkábban süldölányokat) „vezetett be a nemi élet rejtelseibe”. Néhol, ezt a vénasszonyt is boszorkánynak tartották, holott többnyire nem ártott, csak „felvilágosított”.

Mindhárom baljós női lény jelképe is igen hasonló: „szemes metszett-rombusz, két oldal-bimbóval”, egyértelműen utalva bűvölésük nemi jellegére. És, a bimbók formájával utalva a kor-csoportra (leány, asszony, öregasszony).

Boszorkány



Rontó-kötő



Sárkány



Az eredeti néphit szerint a *Boszorkány*³⁹: olyan gyógyító-rontó személy (asszony, ritkábban férfi), aki természet-feletti képességekkel is rendelkezik. Egyéb nevei: Nyomó, Ártó. Olyan, aki ártó tevékenységét az Ördög segítségével, valamilyen haszon érdekében végzi. Jelképe: a „fejes vagy szarvas seprű (vagy csirkeláb)”. Úgy tartották, hogy ha ezt a jelet a boszorkány valamelyik eszközére rajzolják (titokban), akkor az elveszti mágikus erejét.

A *Rontó* viszont, egy más személy (például: boszorkány, haragos, ellenfél stb.) által küldött lény. Amely „pót-lény”, a rontás küldője helyett végzi a káros tevékenységét. Mint például: a „tej rontása vagy hasznának elszívása”, tejhozam elapasztása, termény romlása, szerencse eltávazása, stb. Jelképe a „szemes-rontás”. A *Sárkány*⁴⁰ hagyománya igen bizonytalan, vihart okozó és villámló „szárnyas kígyóféle”, de lehet „sárkányfejű emberféle” is.

Lidérc



Mándli



Fene



Nyavalya



Ezek mind misztikus, démon-szerű lények („csirke-lábak”). A *Lidérc*⁴¹, egyfajta befogadott (vagy befogott) házi lény, amely lehetett segítő és bajt okozó. Egyéb nevei: Cinbaba, Mitmitke, Csirke, stb. Jelképe: a „süle-fejes csirke-láb”. A *Mándli* (más néven földi-ördög vagy piritusz) egyfajta segítő-ártó démon. Házhoz kerülve ellen-szolgáltatásért ténykedik, képes időnként emberi formában is mutatkozni. Jelképe: az „ördög-fejes csirke-láb”.

*Fene*⁴², vagy *Lob*, egy olyan vándor-démon, amely főleg lázas-fekélyes betegségeket okozott. Jelképe: a „szárnyas csirke-láb”. A *Nyavalya*⁴³, (állítólag) még kellemetlenebb démon lehetett. A néphit szerint, képes az embert megszállni, rángó-görcsöket előidézni (megbolondítani). Jelképe: a „karikás csirke-láb”. Arra utalva, hogy a tüskés frász-karika elűzi ezt a démont.

39 Magyar Néprajzi Lexikon. Boszorkány. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

40 Magyar Néprajzi Lexikon. Sárkány. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

41 Magyar Néprajzi Lexikon. Lidérc. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

42 Magyar Néprajzi Lexikon. Fene. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

43 Magyar Néprajzi Lexikon. Nyavalya. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982



E három természet-feletti és láthatatlan lény, a házhoz vagy családhoz tartozott. Biztosította az ott élők szerencsáját, oltalmazta a házat, előre jelezte a veszedelmet, és óvta az ott élőket. A *házi-tűz*⁴⁴ lény kapcsolódott a ház asszonyának életéhez, a ház szerencséjéhez és jólétéhez. Kialvása (kemence vagy a ház teljes kihűlése) szerencsétlenséget jelentett. Téli-nyári szállás váltásakor a „tűzből magukkal” vittek (vagy a gyújtó tűzszerszámot), hogy az új helyen is velük legyen a szerencse. Jelképe: a „szemes-láng”, amely a tél hava jeléhez hasonló.

A *házi-kígyó*⁴⁵ „élete” a ház uráéhoz és a kisgyermekéhez kapcsolódott. „Elpusztítása” egyaránt eredményezte a gazda halálát, és az okozót. Hasonlóan megsemmisült akkor is, ha a ház leégett vagy összedőlt, vagy ha a ház ura elhalálozott. Jelképe: a „szemes-farok”. A *házi-szellem*⁴⁶ pedig az ősök szellemiségét és a hagyományokat megtestesítő és életben tartó lényként gondolták. Jelképe: a „szemes-kéz”. Mindkettő jele a télutó havának jeléhez hasonló.

A három közül, a *Házi-tűz* tisztelete sokfelé volt ismert, de leginkább az Alföldön, és a Kárpát-medence keleti részén terjedt el. *Házi szellemet* a Kárpát-medence külső karéjain, valamint Felvidéken tisztelték, a szláv Domovoj-hoz hasonló módon. Míg, a *Házi-kígyót*, inkább a közép-részekben, főleg Erdélyben. Többnyire, a három közül csak az egyiket. Nem sikerült fellelni olyan vidéket, ahol egyazon házban, mind a hármat egyszerre tisztelték volna.



A *Lélek*, a régi felfogás szerint, az ember élettereje és szellemisége. Ami halál esetén az emberből eltávozik. Erre utal a jelölése is: a szárnyas szem. Az *Ős-szellem*, vagyis az utódokat segítő ősök szelleme, a lélek egyfajta fejlettebb formája. Ezt érzékelteti a jelölése is, amely: egy szárnyas sugaras-szem, ahol a sugaras rombusz-ábra a térségre utalást és egyfajta Hold-szerű hatást érzékeltet. Az *Áldozás* jelképe is közérthető: egy párolgó üst.



E három jelkép, az előbbi lények „viselkedésére” utalhatnak. De az ilyenek alkalmazhatók az emberi viszonyokra, állatokra és egyéb helyzetekre. Régi „barát”, „ellenség” és „figyelem” jelzéseknek tekinthetők. Amelynél a háromszögek a „feleket”, a csúcsirányuk az egymás iránti viszonyukat, a „kerítések” a térfeleiket jelölik. Sokfelé használt, de eredeti jelentésükben mára már elfeledett motívumok.

44 Magyar Néprajzi Lexikon. Tűz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

45 Magyar Néprajzi Lexikon. Házi kígyó. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

46 Magyar Néprajzi Lexikon. Szellem. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Áldozó-helyek



A képek szerinti sorrendben: fa (erdő), magaslat barlang, élővíz, rét (mező), oltárkö (vagy oltár, asztal), tűz, kút (ítató-vagy fürdető-hely?), bálvány- vagy kopjafa, kert (temető?), valamilyen ünneplési hely (vagy alkalom?), kő- vagy föld-halom. Az ábrák közös sajátossága a valamely lényt kifejező rombusz-szem és a helyre utaló sematikus jelölés.

Befogadás, avatás



Avatott legény és leány



A legény- és leány-avatások⁴⁷ jelképei is egyértelműek. Az egymásba „rakott” négyzetek a legény- vagy leány-banda befogadására utalt. A sematikus fiú és leány-ábrák (több változata) is egyértelműen utal a „befogadottak érettségére”, nemiségére, felnőtté-válásukra.

Mezőgazdasági ünnepre utaló jelek



Termékenység-ünnepre vagy mezőgazdasági munkára utaló jelek. Értelmezésük az ábrák szerinti sorrendben: tavaszi szántás kezdete, vetés-ünnep, állat-kihajtás ünnepe, aratás-ünnep, szüret, behajtás-bezárkózás (téli szállásra költözés) ünnepe, téleleji földmunkák befejezése.

Rituális ünnepekre utaló jelek



Többnyire, tavasz- és nyár-köszöntő ünnepekre utaló jelek. Értelmezésük az ábrák szerinti sorrendben: gyertyaszentelő, kisé-hajtás, villózás, tavasz-ünnep (húsvét), május-köszöntő, nyárközépi merítő-ünnep, komaság, mátkaság.

Egyéb rituális jelek



Pontos értelmüket nem sikerült beazonosítani. Feltehetően eseményre vagy rítusra utalhattak.

47 Magyar Néprajzi Lexikon. Avatás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

SZÍNEK ÉS JELENTÉSEK

A Kárpát-medencei néphagyományok szerint, nemcsak a mintázatok, de önmagukban a színek is bírnak jelképes értelemmel. Többnyire, szinte mindenhol hasonló jelentésekkel, de néhol eltérő képzetekhez vagy szokásokhoz is kötődhetnek. Íme, a legismertebb értelmezések:

Fehér szín

Általánosan ismert alap-szín. E szín jelentette a tisztaságot és tisztulást, az ártatlanságot vagy szüzességet, a világosságot és védelmet. Uthalatott a hitre, tisztességre és a becsületességre is. Alkalmasnak tartották, rontó-ártó erők távol tartására. Hasonló hatást tulajdonítottak e színnek a Kárpát-medencén kívüli vidékeken is. A „hófehéret” egykor fejedelmi színnek tartották, de később a bíbor vagy ezüst-arany lett a legfőbb uralkodói szín. A hímzések alap-szövege is többnyire fehér volt, szötteken is többnyire ez volt az uralkodó. A kelengyék, fehéreneműk és gyermekruhák is ilyen színűek voltak. Néhol az esküvői, máshol gyászruha is. Hímző- és díszítő szövő-fonálként is szolgálhatott e színben. Amely, a fekete, majd kék (később más színű) alapokat is díszített. Ahol, a fehér díszítő mintázat ünnepélyesebbé vagy érdekesebbé tette az egyhangú és sötét alapot. Egykor, a fehér szín jelképezte a nyugati irányt, a jobb oldalt és a fehér magyarokat (fehér ugorokat⁴⁸). Ez volt a „színe”, a beloruszoknak is (a fehér oroszoknak), akik a fehér ugoroktól északabbra éltek. Akiktől nyugatabbra, a fehér horvátok települései voltak (a Kárpátok észak-keleti oldalán)⁴⁹.

Nyers-fehér szín

Más néven tört-fehér, vajszerű vagy homokszínű (drapp). A természetességet, egyszerűséget, nyugodtságot és megközelíthetőséget jelképezte. Sokfelé a fehéret helyettesítette. A nyers- vagy tört-fehér szövet alkalmazása széles körben elterjedt. Ezek díszítésére néhol hófehér fonalat használták, így téve ékeesebbé és érdekesebbé a túl szokványos alapszínt. A nyers-fehér alapon természetesebben mutattak a színes hímzések és szál-beszövések is. Egykor, ez volt a legegyszerűbb, legtartósabb és legolcsóbb szövet-szín. A régi felső és alsó-neműk, a napi használatú szövetek színe. Ilyen ruhát viseltek a regösök, tudósok és más népi gyógyítók is.

Fekete szín

Hasonlóan általánosan ismert alap-szín. E szín a megállapodottság, komolyság, ünnepélyesség és az idős-érett kor színe. De néhol utalhatott gazdagságra vagy magasabb tisztségre, míg máshol a földet szimbolizálta, vagy éppen a gyász színévé vált. Egykor, a fekete szín jelképezte a keleti irányt, a bal oldalt és a fekete magyarokat (fekete ugorokat⁵⁰). Többnyire hímző-

48 A Nesztor-krónika szerinti fehér magyarok (белые угры). Akik, a VII. század elején vonultak be a Kárpát-medencébe, miután segítették Hérakleiosz bizánci császárt, a perzsák elleni harcban. Ezeket a fehér magyarokat, más krónikák a Kárpát-medencei avaroknak (varkun-nak, varhun-nak) nevezték. Akiket, a hun birodalom egyik önálló maradvány-népének (avar-hunnak) tekintettek.

49 A fehér horvátok is Hérakleiosz bizánci császár idejében vonultak délre, a Kárpát-medencén át, Dalmáciába.

50 A Nesztor krónika szerinti fekete magyarok (черные угры). Akik, Árpád idejében (894-895 körül) vonultak be a Kárpát-medencébe.

díszítő színeként alkalmazták ő szöveteknél és szőttéseknél, leginkább fehér és kék alapon, Ilyenkor, a fekete mintázat a fő és színes motívumok elválasztására vagy kiemelésére szolgált. Ha viszont az alapszín volt fekete, akkor az az ünnepélyességet és alkalmat jelezte. Megjegyzendő, hogy a XVII. századig a fekete alapszín még nem volt annyira elterjedt. Holott, Európa keleti és nyugati részein a fekete alap akkor már sokfelé népszerű volt.

Szürke szín

A szürkés és kissé feketés szín, az egyszerűséget és célszerűséget, hétköznapiságot jelezte. De érzékeltethetett szomorúságot, elvonultságot és visszahúzódást is. A régi magyaroknál a közepes irányra és az általánosságra utalhatott. Esetenként, a feketét vagy a fehéret is részben helyettesíthette. A szürkés szövet jól megfelelt munka-ruházathoz, mivel „kevésbé látszott rajta a piszok”. Az erre varrt fehér vagy színes hímzés (vagy beleszőtt ilyen szál) a szövet egyediségére, tulajdonosára vagy hova-tartozására utalt. De szolgálhatott jelképként, megkülönböztető vagy védő-óvó jelként, esetleg csak egyszerű díszítésként, varrás-összeillesztési rész elfedéseként. Egykor, ez volt a másik legegyszerűbb és legcélszerűbb szövet-szín. Ilyen színű ruhát viseltek a vándor-mesterek és gyógyítók, egyes regösök (nyers-fehér viseletű társuk mellett). Többnyire azok is, akik a közösségtől elvonultan éltek (táltosok, boszorkányok, kovácsok, pákászok stb.).

Vörös szín

Amit sokfelé veresnek vagy pirosnak is neveznek. Kárpát-medence leggyakoribb hímző- és díszítő színe, de jellemző a kelet-európai díszítésekre is. Viszont alap-színben már a ritkábbak közé tartozott. Ami viszont tőlünk keletebbre és délebbre sokkal gyakoribb. Legtöbb helyen, az élet, öröm, egészség, bátorság, valamint a szeretet, szerelem, termékenység, sőt a melegség és tűz jelképeként tekintették. De mutathatott a vérre és a bujaságra is. Legtöbb vidéken a Napot is jelképezte (mint ahogy a távolabbi beloruszoknál, mordvinoknál, csuvasoknál, votjákoknál). A régi magyaroknál utalhatott a téli vörös Napra, és a déli irányra (ahol a lakhelyéhez képest a homokos és melegebb vidékek voltak). Kárpát-medence keleti felében, néhol férfias színnek tekintették és ott a lányok ruházatáról is hiányozhatott. Míg legtöbb helyen, a piros alapszín is a lányok öltöztetéséhez tartozhatott. Néhol érvényesítve azt az elvet, hogy (minél idősebb, annál sötétebb az a piros”. Sokfelé, a piros szalagnak vagy fonál-fonatnak rontás-elhárító erőt tulajdonítottak. Ezért azt, kisgyermek csuklójára vagy fiatal állat nyakára kötve védelemként használták, rontás vagy szemverés ellen.

Kék szín

A pirosnál kevésbé elterjedt, de régóta használt hímző és díszítő szín. Alapszínként is csak a XVIII. századtól terjedt el a Kárpát-medencében, szélesebb körben. A török hódoltság ideje alatt, a fennhatóságuk területén néhol tiltották a kék szín használatát, mert azt a muszlimok szent színének tekintették (és hitetlen nem viselhette). Nem véletlen, hogy az Alföldön sokfelé ez a hímző-szín is csak a XVIII. századtól kezdett visszatérni (addig többnyire a fekete helyettesítette). A kék szín: általánosságban, az eget, magasságot, a békét és békeséget, a nyugalmat, hűséget és az ártatlanságot-tisztaságot jelképezte. De utalhatott a vágyra és a reményre is, vagy az idősebb korra (a sötét-kék). Míg, a Kárpát-medence keleti végein, (ott, ahol a piros szín a férfiaké volt) kifejezetten női színnek tekintették. Míg máshol a sötétebb kéket inkább férfias, a világosat pedig kislányos színnek tartották. Néhol, a víz és tisztaság jelképeként is. A

régi magyaroknál az égre, és a felfelé irányra utalt. Vagy, az avatatlan-ártatlan fiúk (sötét-kék) és lányok (világos-kék) színe volt. Miközben máshol, az idősebb férfiak és nők viseltek ilyen díszítést, ahol a „minél idősebb, annál sötétebb az a kék” elv érvényesült. A matyóknál pedig jelenthetett bánatot és elmúlást is.

Sárga szín

Egykor, a Kárpát-medencében talán a legritkábban használt díszítő vagy alap-szín. Amelynek értelmezése is igencsak eltérő lehetett. Egyes vidékeken (Mezőség, Bukovina, Kárpátalja, Hajdúság, Matyóföld), a gazdagság, a Nap, valamint a nap- és égi-fény kifejezője. Míg legtöbb helyen, ezt tartották a búcsú, elválás, hervadás, gyász és föld színének. A régi magyaroknál is a földre és a lefelé irányra utalhatott, és az irigység, betegség, halál színének tarthatták. Sokfelé, a sárga fonál, az egyszerű emberek számára elérhetetlen arany-fonalat helyettesítette. Sárga alapszínt többnyire gyászruhánál, ritkán szemfedélnél használtak. Díszítéseknél többnyire más színnel együtt szerepelt, elválasztónak. Ugyanakkor néhol (például: Mezőség, Bukovina, Moldva, valamint Karád és Csököly környéke) szokásban volt a „fehér alapon sárga hímzés”, ami sztyeppei kozákok közében volt igen elterjedt.

Zöld szín

Egykor, ezt a színt is ritkán alkalmazták díszítésre. Általában a tavaszt, növekedést, fiatalságot és frissességet jelképezte. De utalhatott reményre és boldogságra, lelkesedésre is. A régi magyaroknál, az északi irányt jelenthette (ahol a lakhelyékez képest, az erdőségek voltak túlsúlyban). Szövet-alapszínként nagyon ritkán használták, de a mázas kancsók és ivóedények gyakran készültek zöldes színnel. Önálló (más szín nélküli) zöld díszítő-minták nemigen készültek. A török hódoltság időszakában, a muszlim fennhatóságú területeken e szín viseletét tiltották. Ugyanis, a zöldet különösen szent színnek tartották (Mohamed próféta színének) ezért „hitetlen ember” ilyen színt nem viselhetett.

Barna szín

Egykor, többfelé alkalmazott díszítő-szín. A termőföld és faanyag színe, a biztonság, bizalom, természetesség és a kényelem, szorgalom kifejezője. Viharsarok, nyugat-Dunántúl és Felvidék észak-keleti és észak-nyugati vidékén elterjedt díszítő-szín. Más vidékeken alig, vagy szinte nem használatos hímző- vagy szövő-szín. Ugyanakkor, az olcsóbb kerámiák gyakori díszítője. Nem kizárt, hogy e szín, a helyben nehezen előállítható vörös színezetet helyettesíthette. Vagy a fekete színt pótolhatta. Erre utalhat, hogy gyakran önmagában használták, és olyan mintázatokkal, amelyeket a csak vörös vagy csak fekete díszítéseknél is szokásban voltak. Az is előfordulhatott, hogy egykor ilyesféle színnel (sárgás-barnával) helyettesítették a török idők alatt tiltott zöldet.

Egy színű díszítés

A Kárpát-medencei díszítő művészet legősibb rétege lehetett. A XIX. század végétől érzékelhető és mára már kiteljesedő „színesedés” divat-hatására szinte csak egy-két zártabb vidéken maradt fenn. Ha egy településen belül mindenki csak ugyanazt a színt használta, akkor az feltehetően az adott népességre utalhatott. Ha pedig több színnel is előfordulhatott ilyen párosítás, akkor az utalhatott nemre, életkorra vagy a helyi társadalmon belüli besorolásra.

Megfigyelhető, hogy a szláv-hatású vidékeken a nők és férfiak ruha-díszítési színei eltérhettek. A homogén magyar vidékeken, a színek inkább az adott településhez, életkorhoz vagy társadalmi besoroláshoz igazodtak. Míg Székelyföld egyes vidékein, a testi ruházatot nem is díszítettek színes hímzéssel vagy szövessel. Íme, egy nem teljes (elnagyolt, de elég szemléletes), a XIX. század eleji hagyományos színpárosítást érzékeltető körkép:

Változatok	Alap és díszítés	Főbb elterjedési terület
1. változat:	Fehér alapon vörös	Kárpát-medencében szinte mindenhol ismert, férfiak és nők egyaránt használták. Kárpátok keleti oldalán a férfiak színe. Míg, az északi részén és Erdélyben inkább a nők színe.
2. változat:	Fehér alapon kék	Kevésbé elterjedt. Kunság, Mezőföld, Kárpátalja, Somogy, Erdély, és Alföld. Kelet-Kárpátokban néhol csak a nők színe.
3. változat:	Fehér alapon fekete	Szórványos díszítő. Észak-Felvidéken, Dél-Alföldön, Délvidéken, Dráva-szög és Kalotaszeg vidékén. Férfias szín Kárpátalján.
4. változat:	Fehér alapon barna	Ritka díszítő. Férfias szín a Felvidék nyugati és észak-keleti részén, valamint Székelyföld keleti peremén.
5. változat:	Fehér alapon sárga	Nagyon ritka díszítés. Mezőség, Bukovina és Somogy némely részén, moldvai csángó vidékeken.
6. változat:	Fehér alapon zöld	Igen ritka díszítés. Somogy, Alföld és Fehér-Kárpátok egyes részein volt ismert, máshol a zöld csak csatlakozó kiegészítő.
7. változat:	Fehér alapon fehér	Sárköz, Galga-mente, Csongrád, Nyugat-Dunántúl vidékén a „felnőtt” ingek, máshol, a baba- és esküvői kelengyék díszítése.
8. változat:	Fekete alapon fehér	Sajátos, és többnyire alkalmi díszítés. Torockó, kalocsai és tolnai sárköz jellegzetessége.
9. változat:	Fekete alapon kék	Budai „fekete sváb” vidékeken. Néhol, kék helyett zöld.
10. változat:	Kék alapon fehér	Sajátos, XV. századtól elterjedő hétköznapi és alkalmi díszítés.
11. változat:	Kék alapon barna	Baranyai, tolnai „kék sváb” vidéken. Néhol barna helyett fekete.
12. változat:	Vörös alapon zöld	Torockói viseletnél a nők színe.

Természetesen, a leírtakon kívül másféle változatok is előfordultak (más alap- és minta-szín párosítással), de azok jelentősége és elterjedtsége lényegesen kisebb jelentőséggel bírt.

Megjegyzendő, hogy a szín-párosítások esetenként és bizonyíthatóan egyértelmű utalást jelentettek. Például, a szűrök (kabát-félék) díszítése esetében. Dunántúlon: a fehéres alapú vörös mintázat városi polgárra, csikósra vagy kanászra utalt. Fekete mintázatút juhász, kéket pedig napszámos viselt. Míg zöld mintázatút, paraszt vagy községbeli lakos hordhatott.

Dunától keletre már más volt az érzelmesség. A vörös mintázat a debreceni, a fekete pedig békési, csongrádi, erdélyi lakhelyre (vagy származásra) utalt. A kék mintázat hatvani vagy tarai illetőséget jelenthetett. Sárgás-barna mintázat ritka volt, máramarosi származásra utalt.

A fenti változatok közül, a XVIII. századig, a „fehér alapon vörös díszítés” volt a legelterjedtebb. Valamint, alsó-ruházat esetében a „nyers-fehér alapon fehér díszítés”. Ágyneműk, függönyök, abroszok és törülközők díszítésekor a fehér alapon kék, fekete vagy barna mintázat is de ez már a helyi hagyománytól és az alkalomtól, helyzettől függött.

Két színű díszítés

Az előzőekben vázolt „egyszínű alapon egy szín” sajátos módosulása a középkorban történhetett. Akkoriban, amikor a társadalmi változások és elvárások szükségessé tették, a személyi státusz pontosabb megjelenítését. Különösen ott, ahol egyazon térségben többféle népesség is jelen volt, eltérő hagyományokkal. De ott is, ahol szükségessé vált, hogy egyazon közösségen belül a foglalkozásokat vagy a helyi társadalmi besorolásokat is megjelenítsék.

Változatok	Alap és díszítés	Főbb elterjedési terület
1. változat:	Fehér alapon vörös és fekete	Kárpátalja, Garam-vidék, Felvidék és Dunántúl egyes részein Délvidéken férfias színpár.
2. változat:	Fehér alapon vörös és barna	Kárpátok észak-nyugati, Székelyföld keleti pereme.
3. változat:	Fehér alapon vörös és fehér	Dunántúl nyugati részén, a fiatalok öltözetén.
4. változat:	Fehér alapon vörös és kék	Fel- és Székelyföld, Felső-Maros, Somogy, Hetés, Alföld egyes részén. Délvidéken nőies színpár.
5. változat:	Fehér alapon kék és fekete	Ritka párosítás. Békés vidéke.
6. változat:	Fehér alapon kék és nyers-fehér	Kunság, Alföld egyes vidékein.
7. változat:	Fehér alapon kék és barna	Kunság egyes vidékein.
8. változat:	Fehér alapon kék és zöld	Torockói viseletnél a nők színe.
9. változat:	Fehér alapon fehér és fekete	Dél-Alföld, kalocsai Sárköz
10. változat:	Fehér alapon sárga és nyers-fehér	Mezőség, Bukovina.
11. változat:	Fehér alapon barna és sárga	Viharsarok és Duna-Tisza köze déli része.
12. változat:	Kék alapon barna és zöld	Kék svábok férfi viselete.
13. változat:	Fekete alapon barna és zöld	Fekete svábok férfi viselete.

Ugyanis, akkoriban mindenki köteles volt „helyének és szerepének” megfelelő, és azt kifejező öltözetet hordani. Mivel akkoriban az öltözet mintegy helyettesítette a „személyazonossági igazolványt és a lakcímkártyát, néha még az útlevelet is.

E változatok közül, a XVIII. századig a fehér alapon „vörös-fekete”, vagy a „vörös-kék” színparú díszítés volt a meghatározó. A vörös-fekete” inkább a Kárpát-medence egészébe elterjedt. A „vörös-kék” színpáros pedig a szláv és kun lakosság közelében volt gyakoribb. A többi színparú díszítés csak helyileg elszórva és nem erőteljesen érvényesült.

Sokszínű összeállítások

Természetesen, a leírtakon kívül másféle alapszínek és mintaszín-párok is előfordultak. De azok elterjedése már igencsak szórványos, és az értelmezés sem egyértelmű. Leginkább azért, mert a XVIII. századi betelepítések-átköltözések hatására, az akkori vidékek és települések lakossága igencsak keveredett. Mindez, a jövevény stílus- és szín-világ, valamint a régi-helyi hagyományok egymásra hatását is eredményezte. Mindezek következménye: az alkalmazott színek és árnyalatok bővülése, a hagyományos jelképek „cifrázása” és az divatos-hozottak beillesztése. De e téma kifejtése már több kötetet is megtöltene. A különböző népek vegyes-házasságából pedig (idővel) sajátosan többszínű megjelenítések is kikerekedhettek. A többszörös szín-összeállítások közül, az alábbiak terjedtek el leginkább:

Változatok	Alap és díszítés	Főbb elterjedési terület
1. változat:	Fehér alapon vörös-kék-fekete	Maros-vidéke, Felföld és Erdély egyes vidéke.
2. változat:	Fehér alapon vörös-kék-zöld	Észak-Somogy, Sárköz és Rábaköz némely vidéke.
3. változat:	Fehér alapon vörös-kék-barna	Viharsarok egyes vidékein
4. változat:	Fehér alapon vörös-sárga-zöld	Erdős Kárpátok és Máramaros vidéke
5. változat:	Fehér alapon vörös-fekete-barna	Felvidék észak-nyugati sarkában
6. változat:	Kék alapon fehér-vörös-zöld	Tolnai svábok női viselete
7. változat:	Fekete alapon kék-zöld-barna	Pest-budai svábok női viselete
8. változat:	Fekete alapon fehér-vörös zöld	Délvidék egyes részein

Természetesen, sokkal több szín-összeállítások léteznek, különböző színű alapokon. De ezek száma a XIX. század elején még nem volt jelentős. Viszont, már akkor is szembeötlött, hogy a Kárpát-medencében dél felé haladva, az előbbi szín-változatok egyre inkább kiegészülnek más-más színekkel, valamint az alkalmazott színek árnyalataival. Kárpát-medencében, az előbbi szín-hármasok közül a fehér alapon „vörös-kék-fekete” összeállítás volt az uralkodó.

Elgondolkodtató szín-változatok

A régi Kárpát-medencei kereszt-szemes hímzés-változatok elterjedése figyelem-felkeltő. Különösen azért, mert esetenként meglepő és távolabbi hasonlóságok is érzékelhetők. Íme:

Változatok	Alkotó színek	Hasonló motívum- és szín-választékok fellelhetőek
1 változat:	Fehér alapon vörös	Belorusz, litván, balti és finnugor díszítéseknél.
2. változat:	Fehér alapon fekete	Kelet-szlovák, sokác és ruszin díszítéseknél.
3. változat:	Fehér alapon kék	Kelet-lengyel, észak-nyugat ukrán díszítéseknél.
4. változat:	Fehér alapon barna	Morva, sziléziai és betelepült-szász díszítéseknél.
5. változat:	Fehér alapon vörös-fekete	Ruszin, ukrán és finnugor díszítéseknél.
6. változat:	Fehér alapon vörös-kék	Szlovák, szlovén és ukrán díszítéseknél.
7. változat:	Fehér alapon vörös-kék-fekete	Bolgár, ukrán, horvát és szerb díszítéseknél.

A sor még folytatható, de ez a többség, és magyarázatként ennyi is elég. A geometriai minták jelentős hasonlósága miatt is úgy tűnhet, mintha egyes szín-párosítások tényleg rokonságot sejtetnének egyes Kárpát-medencén kívül élő népesekkel vagy azok hagyományaival.

Legendák és vélekedések

A „*fehér alapon vörös-fekete*” díszítés a Kárpátok (Ugor hegyek) és a Dél-Urál közötti erdős-sztyeppe vidékén volt gyakori. Vagyis, az egykori volgai bolgár és ugor, valamint a kazár perem-vidékeken. Ahonnan, a magyar krónikák szerint is, az Árpád-vezette magyarok vonultak a Kárpát-medencébe (mint fekete ugorok⁵¹, vagy türkök és kavarak⁵², netán merjék vagy mescserek).

51 Nesztor-krónika (Letűnt idők krónikája) szerint

Megjegyzendő, hogy a mescserek egykor a Don forrásvidéke és a Volga közötti területen éltek. Ott, ahol Mátyás király krónikása is megemlíti⁵³, hogy arrafelé magyarul beszélő népeiségekkel találkoztak. De ilyen mintázat ismert a baskíroknál is, akik közelében Julianus barát találkozott magyar beszédet értőkkel. Aki, a merjákat is megemlíti, mint a magyarhoz hasonló nyelvű Merovia lakóit. Az erdős sztyeppe északi határvonala éppen Kijeven át húzódik, amelyről legtöbb krónikánk is megemlékezik. Amely várost, a „fekete magyarok is érintettek”, a Kárpát-medence felé vonulva. Elgondolkodtató kapcsolódások.

A „*fehér alapon csak vörös*” díszítés, többnyire az erdős sztyeppétől északabbi, vegyes-erdős részek népeiségeinél volt gyakori. Vagyis, a szláv terjeszkedés előtti balti és finnugor vidékeken). Amely magába foglalja az Ugra⁵⁴ és a Wkra folyókat⁵⁵ is. Ahonnan, akár a magyarok szláv nevei (ugri, wengri) is származtathatók.

Egyesek vélemények szerint, a fehér magyarok (fehér vagy nyugati ugorok) is, az Ugra folyó környékéről vonulhattak be egykor a Kárpát-medencébe. A lengyel krónika pedig úgy tudja, hogy a wengerek, a Kárpátoktól északra, a Wkra-folyónál éltek, és Attila hun fejedelem idején költöztek vissza a Kárpát-medencébe, ahonnan eredetileg származtak. Ez is elgondolkodtató.

A „*fehér alapon vörös és kék*” díszítés kétféle magyarázatot sejtet. Lehetséges, hogy a magyar népeiség – szláv hatásra – s vörös-fekete összeállításban a feketét kékre cserélte, mintegy megkülönböztetésként és férfi-női öltözetre egyaránt használva. De lehetséges másféle magyarázat is. Ugyanis, ha a palócok, tényleg az Árpád-vezette bevonulókhoz csatlakozó kavaroktól vagy polovec-kunoktól erednének, akkor ez a színpár más értelmet is nyerhet. Mivel, e csatlakozó népek színe a fehér-kék volt (akárcsak a kunok zászlója), így a helyi fehér-vörös színpárral egyesülve könnyen megteremtődhetett a „fehér alapon piros és kék” helyi változat. Mindkét vélekedést erősítheti az a gyakorlat, hogy ugyanazon minták előfordulhattak „fehér alapon vörös-fekete” és „fehér alapon vörös-kék” változatban egyaránt, sőt „fehér alapon vörös-fekete-kék színhármasal” is.

A keleti sztyeppe vidékeken gyakori „*fehér (szürke) és sárga*”, „*kék és sárga*” és „*zöld és sárga*” színpárosítások igencsak ritkák a XVIII. századi Kárpát-medencében. Nem véletlen, mert a korabeli magyarság idegenkedett a „sárga” szín használatától, (mivel a baj, irigység, betegség és halál színének tartották).

Egyes vidékeken, a Kárpát-medencében a sárgát: gyászi színként viselték, gyakran fehérrel párosítva. Bár, a Máramaros vagy Bukovina vidékén ezek is előfordultak, feltehetően az ottaniak is a közelükben (Kárpátok észak-keleti és keleti oldalán) élő galíciaiak és kozákok hatására. Akik, többnyire e színpárokkal különböztették meg magukat a környezetüktől.

Fontos megjegyezni, hogy a „*vörös és sárga*” színpár is csak helyenként terjedt el a Kárpát-medencében. Kimutatható török hatásra, az Alföld és Dunántúl déli részeiben, feltehetően balkáni bevándorlók segítségével

Érdeemes megemlíteni, hogy a XVII. századig, a „*vörös-fekete-sárga*” és a „*vörös-kék-sárga*” szín-összetételek általában idegen-szerűek voltak, leszámítva egyes délebbi, „muszlim hatású” vidékeket. Ugyanakkor, ezek a szín-csoportok széles körben igen elterjedt és népszerű a

52 Bátorbanszületett Konstantin császár, „A birodalom kormányzása” című műve szerint.

53 Bonfini: A magyar történelem tizedei (1497).

54 Oka folyó bal oldali mellékfolyója, a Szmolenszk-Moszkvai hátságon. Egykor ugorok lakta terület.

55 Nagy Lengyel Krónika szerint. Wkra, a Narev egyik mellék-folyója, a Mazúri-tóhátságon.

közép-ázsiai és közel-keleti népek körében. Ahogy, az ottani kerek-lágy vonalú, indás mintaszerkesztés ritka a Kárpát-medencében, úgy, az itteni szögletes-geometrikus jelképek is ritkák arrafelé. Mindezek azt sejtetik, hogy a magyar jelkép-hagyományok rokoni kapcsolatai elsősorban az Urál és a Kárpát-medence között térségben keresendők.

Megjegyzendő, hogy a magyar hagyományokban is fellelhetők néha olyan vélekedések, mint a nyugati és keleti horoszkópokban. Vagyis, egyes színekhez és színpárokhoz kapcsolódhattak olyan hagyományok vagy babonák, amelyek gyógy- vagy mágikus hatást tulajdonítottak. Jó példa erre, a piros (élénk vörös) szín, amelyet rontás-megelőzőnek tartottak. A vörös-fehér színpárt lelkesítőnek és élénkítőnek, a kék-fehér színpárt inkább nyugtatónak és pihentetőnek, míg a vörös-fehér-fekete színhármast kiegyensúlyozottnak és megállapodottnak gondolták. Néhol, a zöld színt gyógyítónak vélték, míg a sárgát (önmagában) többnyire bajt hozónak. A fekete egykor nem a gyászt, hanem a tiszteletet, ünnepélyességet és méltóságot sugallta. Míg a fehér a megtisztulást és a gyászt (ami a lélek megtisztulását jelentette).

Ék-kövek szín-jelképei

Régi időkben, az ékszerként használt értékes-ritka köveket és kristályokat igen sajátos módon csoportosították. Elsősorban, a színük és átlátszóságuk alapján. Ezért, gyakran azonos névvel illették az egymástól igen eltérő összetételű és szerkezetű köveket. Előfordulhatott, hogy azonos kőtípusokat másként nevezték, mert színükben eltértek. Íme, a korabeli ékkő-felosztás:

Vörös ék-kövek

Ezek egyik csoportja a *karbunkulusok*, vagyis az átlátszó, vörös kristályok. Úgymint, a rubin, az átlátszó rózsa-kvarc, a vörös gránát és spinell stb. A Tüzet, a Napot és az életet jelképezhették. Másik csoportjuk a *vér-kövek*, vagyis a nem átlátszó (legfeljebb áttetsző), vörös ék-kövek. Úgymint: a homályos rózsa-kvarc és turmalin, a karneol, vöröses hematit és jáspis, tűz-opál stb. A déli irányt, a vért és a Vérszemű csillagot (Mars bolygót), az erőt és egészséget jelképezhették. Mindazokat, amik a vörös színre vonatkozóan, az előző fejezet-részben olvashatók.

Kék ék-kövek

Ezek egyik csoportja a *zafírok*, vagyis az átlátszó, kék kristályok. Úgymint: a kék korund, kék topáz és kvarc, akvamarin, kék fluorit, stb. A Levegőt, az Eget (égboltot) és a nyugalmat jelképezhették, esetleg a Magyarok csillagát (a Jupitert). Másik csoportjuk az *ég-kövek*, vagyis a nem átlátszó (legfeljebb áttetsző), kékes ék-kövek. Úgymint: a türkiz, azurit, kékes kalcedon, kék-opál, lazúrkő és szodalit, stb. A felfelé irányt, békességet jelképezhették. Mindazokat, amik a kék színről az előző fejezet-részben olvashatók.

Zöld ék-kövek

Ezek egyik csoportja a *smaragdok*. Vagyis, az átlátszó, zöld kristályok. Úgymint: a zöld topáz és gránát, olivin, dióptáz, zöld fluorit és az átlátszó moldavit is. A Vizet, a fiatalságot, és állítólag az Esthajnal csillagot jelképezhették. Másik csoportjuk a *fű-kövek*, vagyis a nem átlátszó (legfeljebb áttetsző), zöld ék-kövek. Úgymint: a nefrit, jadeit és a malachit, valamint a tompa fényű zöld-kvarc, földpát és moldavit, stb. Az északi irányt, a fejlődést és növekedést jelképezhették. Mindazokat, amik a zöld színről az előző fejezet-részben olvashatók.

Sárga ék-kövek

Ezek egyik csoportja a *topázok*, vagyis az átlátszó, sárga kristályok. Úgymint: a sárga kvarc és topáz, a titanit, sárga fluorit, aranysárga ortoklász, sőt néha még a tiszta borostyán is. A Földet és gazdagságot jelképezhetette. Másik csoportjuk a *sár-kövek*, vagyis a nem átlátszó (esetleg csak áttetsző, vagy erősen zárványos), sárgás ék-kövek. Úgymint: sárga jáspis, világos tűz-opál, sárga jadeit, pirit és markazit, valamint a matt vagy zavaros borostyán. A lefelé irányt, hatalmat és halált jelképezhették. Mindazokat, amik a sárga színre vonatkozóan, az előző fejezet-részben olvashatók.

Fehér ék-kövek

Ezek egyik csoportja a *hegyi kristályok*. Vagyis, az átlátszó, víztiszta és üvegszerű kristályok. Úgymint: tiszta gyémánt és kvarc, szintelen topáz, fenakit, euklász, stb. A Világosságot és nyugodtságot, a fát (mint anyagot) jelképezhette. Másik csoportjuk az *alabástromok*. Vagyis, a matt (vagy csak gyengén áttetsző) fehéres ék-kövek. Úgymint: alabástrom, zsírkő, márvány, gyöngy vagy kagyló-csiszolat, tej-opál, stb. A nyugati irányt, nappali időszakot, az év világos felét (a tavaszi és őszi napjégyenlőségek közötti időt) jelképezhette. Valamint mindazokat is jelenthette, amik a fehér színre vonatkozóan, az előző fejezet-részben olvashatók.

Fekete ék-kövek

Ezek egyik csoportja a *szurok-kövek*, a csillogó felületű és üvegszerű kristályok. Úgymint: sötét füst-kvarc, fekete spinell, fekete obszidián és moldavit. A Sötétséget és titokzatosságot, esetleg a fémeket (utalva az ércre és faszénre) jelképezhette. Másik csoportjuk, a mattos vagy nem üvegszerű *szén-kövek*. Úgymint: a gagát és a hematit, a mattos füst-kvarc. A keleti irányt, az éjszakai időszakot, az év sötétebb felét (őszi és tavaszi napjégyenlőségek közötti időt) jelképezhette. Valamint mindazokat, amik a fekete színre vonatkozóan, az előző fejezet-részben olvashatók.

Tarka ék-kövek

Ezek egyik csoportja a *hold-kövek*, vagyis szivárványosan villódzó kristályok. Úgymint: a nemes-opál, adular-földpát (hold-kő), némely csillám, különleges kagylóhéj vagy gyöngy, tiszta kianit és kordierit. A Változást és egyediséget, a Holdat jelképezhette. Másik csoportjuk a *cirombás kövek*. Amelyeket különböző színű sávok vagy zárványok tesznek egyedivé és érdekessé. Úgymint: „keresztes” andalúzit, szemes kvarcok (mint tigris- vagy sólyom-szem), achát, faopál, egyes sávós ásványok (lazúr, szodalit, malachit, aragonit) vagy díszes-zárványos ásványok (aragonit, szerpentin, rodonit) stb. A középső irányt az élet változatosságát és kiszámíthatatlanságát jelképezhette. A színük és mintázatuk nagyban meghatározhatta a hozzájuk kapcsolódó egyéb vélekedéseket.

Természetesen előfordultak keverék-színek és sajátos árnyalatok is, de ezekről nem sikerült jelképszerű és egyértelmű értelmezéseket fellelni. Talán, csak a *barna* és *szürke* esetében sejthető, hogy azok egyfajta színpótlók vagy kiegészítők lehettek. Amelyek többnyire nem ásványhoz, hanem kerámiához kapcsolódhattak.

Megjegyzendő, hogy a magyar hagyományokban az ék-kövekhez nem kapcsolódtak olyan vélekedések, mint a nyugati és keleti horoszkópokban. Hiányoznak az olyan hagyományok vagy babonák, amelyek az ék-köveknek gyógy- vagy mágikus hatást tulajdonítottak volna.

Fémek és jelképek

A jelkép fém-anyaga is sajátos jelentéssel bírt. Őseink bizonyára ismerték a termés-fémeket. Amelyek, fém-állapotban is fellelhetők voltak a természeti környezetben. Ilyen volt az arany, ezüst, réz, ón és ólom, valamint ezek ötvözei. De ide sorolható a vas is, amelyet a korabeli módszerekkel gyepvasból könnyen előállíthattak. Ezek érceinek mindegyikét kitermelhették az Urál és Kárpát-medence közti térségben.

Arany

Talán az egyik legrégebben ismert, ékszer-fém. Fémesen sárga, csillogását megőrző, ritka és romlásnak igen ellenálló, kitermelése szerencsét és sok munkát igényelt. Ezért, tiszta-eredeti fényében csak a legmagasabb uralkodói kör számára volt hordható. Többnyire a *sárga* színnel azonosították, de annak a kedvező vélekedéseit erősítve. Az állandóságot és gazdagságot, a férfias hatalmat és különlegességet, a Napot (a földi uralkodót) jelképezte. Más vélekedés szerint a Földet, a földi hatalmat, az égivel ellentétes lefelé irányt.

Ezüst

Hasonlóan régóta ismert fényes-fehéres ékszer-fém. Mivel termés-alakban nem volt gyakori, így néhol az aranyhoz hasonló értékkel bírhatott. Egykor-régen csak az uralkodóhoz közeli kör vagy alárendelt törzsfők számára lehetett viselhető. Időnként sötétedett, ezért fényesítésre szorult. Színeváltozása miatt a Hold jelképének tartották. Tisztaságot és változékonyságot, aranyánál szerényebb hatalmat jelképezhetett. A *fehér* színnel és keleti iránnyal azonosították,

Réz

Szintén régóta ismert ékszer- és eszköz-fém. Aranyánál és ezüsthöz jóval gyakoribb volt. Az „ezüstöt viselők” alatti tisztséget jelezhetett, a katonai vezetők rangjelző fémje is lehetett. Ismert olyan vélekedés is, hogy az Esthajnal csillagot (Vénusz-bolygót) jelképezhette. Egyesek szerint, a *zöld* színnel azonosították (réz-rozsda és a réz-ércek zöld színe miatt), de utalva a keleti vagy nyugati váltakozó és növekvő-csökkenő megjelenésére.

Vas

Az utóbbi néhány ezer év fontos fegyver-fémje. Mivel az előállítása körülményes, így értéke, főleg az előállítás nehézségektől és minőségétől függhetett. Vannak, akik szerint a Vérszemű vagy Had-csillagot (Mars bolygót) jelképezhette. A *vörös* színhez kapcsolódhatott (a vas-rozsda és gyepvas színére utalva). Uthalhatott a déli irányra, mert arrafelé a talaj is vörösebb.

Ólom

Egykor, az alsóbb rétegek ékszer-fémje. Gyakorisága miatt olcsó volt, és könnyű önthetősége miatt kedvelt ékszer-fémnek számított. Szürkés-fémes színe sem volt kihívó, sok fémmel ötvözhető. A rezes és ezüstöt kisebb részben ólommal pótolhatták is, ezzel is csökkentve

olvadáspontjukat. Némelyek, a Székely-csillag (a Szaturnusz bolygó) földi jelképének is tekinthették. Többnyire a *fekete* színnel és a keleti iránnyal hozták kapcsolatba (talán azért, mert a bevonuló magyarok, már a Kárpát-medence keleti részein találkoztak a székelyekkel). Más változat szerint, az ólmot a „Kazár- csillaggal” és a fekete kelettel hozhatták kapcsolatba.

Ón

A korabeli eszköz- és ötvöző-fém. Ezüst-fehér színű, könnyen olvasztható. Jól nyújtható-formálható, nem mérgező. Alkalmas étkezési eszközök készítésére. E téren jól pótolta az ezüstöt. Rézzel ötvöződött, ólmot keményített. A Magyarok csillagához (Jupiter bolygóhoz) is próbálták kapcsolni. *Tört-fehér* vagy *kék* színnel, és az északi iránnyal párosíthatták.

Egyéb ötvözők

Vagyis azok, amelyeket „tisztá állapotban” nem tudtak előállítani. Viszont ércüket más fém-érchez keverve javítani tudták azok tulajdonságait. Bár, ha az érc nem volt kedvező összetételű akár rontották is. Ezek közül a cink, antimon és arzén ércei voltak ismertek. Fontos megjegyezni, hogy a korabeli technológiák nem tették lehetővé az ércek megfelelő tisztítását. Ezért, az akkori „tisztá arany” is többnyire ezüsttel és arannyal volt „szennyezett” (nyomokban némi más elemmel is). A korabeli „tisztá ezüst”, a némi aranyon kívül antimont és rezet is tartalmazhatott bővebben. Az akkori ólmot főleg antimon, ón, arzén és réz is szennyezhetett. A korabeli „tisztá ónban” is többnyire volt réz, ólom vagy antimon. Ahogy, a „régí réz” is tartalmazhatott az előbbieken felsoroltak közül bármelyiket. Így alakult, hogy a más-más helyeken készült fém-eszközök összetétele és színe eltérhetett. Az ötvözőket nem tudták pontosan beazonosítani, így a „szürke színhez” sorolódhattak. Ismert olyan feltételezés is, hogy az ilyen rejtőzködő ötvözőket a Bujkáló csillaghoz (Merkúr bolygóhoz) kapcsolták.

Higany

Az egykori ékszer-készítők fontos „folyékony fémje”, amely nemcsak higanyt tartalmazhatott. Nem tekintették fémnek, hanem egyfajta természet-adta segéd-anyagnak. Oldotta az aranyat, ezért annak higanyos oldatával más fémeket (vas kivételével) könnyen aranyoztattak. Sőt, egyes fémek porát-reszelékét is képes volt össze-tapasztani. Elég volt bedörzsölni a felületet ilyen higanyval, hogy azon az arany kiváljon. Majd felmelegítve a fémet a higany elpárolgása után vékony aranyréteg alakult ki a tárgy felületén. Mivel sok fémmel képes volt „megféni”, így érthető, hogy egyes feltételezések a Sark-csillaggal próbálták „összeparosítani”.

Megjegyzendő, hogy a magyar hagyományokban a fémek nem bírtak olyan jelentőséggel, mint a nyugati és keleti horoszkópokban. Nem lelhetők fel olyan egyértelmű hagyományok vagy babonák, amelyek a fémeknek gyógy- vagy mágikus hatást tulajdonítottak volna.

*

Értékes fém-ötvözetek

Már a korai időkben is próbálkoztak a ritka-drága fémek helyettesítésével. A régi szemlélet szerint, a díszítő fém anyagánál fontosabb volt annak a színe-fénye, használhatósága. Ezért törekedtek a korabeli „aranycsinálók” az aranyhoz hasonló színű ötvözetek előállítására.

Fehér-arany vagy Elektrum

Vagyis, az arany és ezüst ötvözete. Az aragnál világosabb sárgás és selymesebb fényű fémként, a fejedelmi körbe tartozók dísze lehetett. A minél több ezüst: világosabb és kissé zöldülő árnyalatot adott. Jelképileg, a sárga-fehér vagy a sárga-zöld színpárhoz kapcsolhatták.

Vörös-arany

Vagyis, az arany és réz ötvözete. Az aragnál sötétebb sárgás és selymesebb fényű fémot adott. Magas méltóságok dísze-fémje lehetett. Minél magasabb volt a réz-tartalma, annál vörösebb volt a színe. Jelképileg a sárga-vörös színpárhoz illeszkedhetett.

Vörös-ezüst

Vagyis, az ezüst és réz ötvözete. Elektrumnál kissé tompább fényű, vöröses-sárgás fém, amely hajlamos volt a feketedésre. Ezért, gyakori tisztítást igényelt. Kevés rézzel az ezüst megőrizte színét, de jóval ellenállóbb lett. A több réz vörösebb színt és alacsonyabb rangot jelenthetett. Jelképileg a vörös-fehér színpárhoz illeszthető.

Hármas-arany

Vagyis, az arany, ezüst és réz ötvözete. Amelynél az ezüst és réz aránya megegyezett. Színében szinte vetekedhetett a tiszta aranyéval. Ezért, gyakran a tiszta aranyat helyettesítette, de annál jóval keményebb és ridegebb volt. A sárga-fehér-vörös színhármasra utalt.

Arany-pótlók

Vagyis, az aranyhoz hasonló színű fém-ötvözetek. Réz és ezüst feles keveréke az aranyhoz nagyon hasonló színű ötvözetet alkotott. Tudták, hogy a rézhez olvasztott 12% körüli ónmennyiség is arany színű bronzot ad. A 6% közüli antimon is ilyenre színezte a rezet. Arany-pótlót is csak meghatározott kör viselhette. A vörös-fehér színpárhoz kapcsolhatták.

Aranyozás

Ezzel kapcsolatosan, a Higanynál leírtak már egyértelmű utalást adtak. Bár ezüstözésre vagy rezezésre is lehetett e módszert alkalmazni, csak az aranyozás volt elterjedt. Ugyanis, a többi fém esetében, a levegő hatására a felvitt fémréteg gyorsan megsötétedhetett.

Ezüst-pótlók

Vagyis, az ezüsthöz hasonló színű fém-ötvözetek. Az ezüstöt gyakran tiszta ónnal is helyettesítették. Ha a bronz közel fele rész ónnal készült, akkor a színe és fénye az ezüstével vetekedett (tükör-fém). Ismerték az ezüstös színű erősen arzénos (30% körüli) rezet is. Az ezüst-pótlókat a fehér-szürke vagy nyers-fehér színpárral azonosíthatták.

Bronz

Vagyis, a réz és ón ötvözet. E két fém arányának változtatásával különböző ötvözetek készülhettek. Vöröstől az aranyárgán át, egészen az ezüstös-szürkés árnyalatig. A 6%-os ón-tartalmú acél-keményre kovácsoltgatták. A 8-10% körüli igen szívós fegyver-anyagnak bizonyult. A 12% körüli az aranyat pótolhatta, míg a 20-23% körüli a csengők és harangok hangját tette zengővé. Többnyire a vörös és fehér vagy szürke színpárral azonosíthatták.

Sárga-réz

Vagyis, a réz és cink ötvözet, amely egykor sok (5-10%-nyi) szennyezőt is tartalmazhatott. Részben, a bronzot is részben helyettesítette. A 20% körüli cink-tartalmú réz, az aranyhoz hasonló színű ötvözetet eredményezhetett. Néhol, ehhez némi (8-10%) aranyat is adtak. Többnyire, ezt az ötvözetet, a vörös és fehér vagy szürke színpárral azonosíthatták.

Ólom-bronz

Vagyis, a réz és ólom ötvözet. A mattabb fényű és világos-vöröses, kissé szürkés színű, amely hajlamos volt a feketedésre. Feltehetően, a „vöröses réz alatti” tisztségek jelzései készülhettek ilyenből. Minél több ólmot tartalmazott, annál világosabb vörös és szürkésebb volt a színe, annál alacsonyabb ragra utalhatott. Barna vagy szürke színt képviselhetett.

Rang- és rend-jelző fémek

Tény, hogy voltak ilyenek, hiszen a tisztséget kifejező sisak-, homlok és nyak-díszek erre utalhatnak. Mint ahogy a régi pecsétek és feljogosító gyűrűk és érmék is. Ugyanis a régi időkben, mindenki öltözkéiben és díszeiben csak a saját társadalmi helyzetét és tényleges vagy (vagy kapott) hatalmát jeleníthette meg. Sajnos, ezek pontos meghatározása nehézséget okoz. Egy későbbi kötetben, talán ezekről is sikerül több információt közreadni.

Röviden ennyi a korabeli fontosabb és jelképpel bíró fémekről.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÓ

A Kárpát-medencei régi-magyaros, geometrikus díszítő és jelkép-szerű ábrákra és színeikre vonatkozóan, az alábbi összefoglaló megállapítások tűnnek a legvalószínűbbnek:

1. Leggyakoribb *alap-szín*, ami a „mintát hordozza”: a „*fehér*”, pontosabban a „nyers- vagy tört-fehér”. Ezt követte gyakorisági sorrendben a *szürkés-fekete*, majd a *kék* szín. A „*sárga*” szín volt a legritkább (néhány helyen, többnyire gyász-színként). Egyéb színek csak jóval később jelentek meg (más népek betelepülésével, divat hatására stb.)

2. Leggyakoribb *minta-szín*: a „*vörös*”. Amely árnyalatában többnyire *tégla-vörös*, ritkábban *élénk-piros*. Ezt követte gyakorisági sorrendben a *közép-kék*, majd a *fekete* szín. A „*sárga*” szín volt egykor a legritkább minta-szín. Az egyéb díszítő-színek is többnyire idegen hatást tükröznek, többségük a XVI. századtól betelepülő népségek hozadéka.

3. Leggyakoribb *szín-párosítás*: a „*fehér alapon vörös*”. Ezt követte a „*fehér alapon kék*”, utána a „*fehér alapon fekete*”, majd a „*fehér alapon barna*” párosítás. Más színek fehér alapon, csak a XVII. század végétől terjedtek el. Különleges alkalmakra a „*fekete alapon fehér*”, vagy a „nyers-fehér alapon a hófehér fehér” mintázat volt gyakoribb. Az egyéb szín-párosítások általában a később betelepülők hozadékai. Mint például a *kék-festés*, amely a „*kék alapon a fehér*” díszítést tette népszerűvé, a XVIII. századtól.

4. Leggyakoribb *szín-hármas*: a „*fehér alapon vörös és fekete*”. Valamint, a közel hasonló gyakoriságú „*fehér alapon vörös és kék*” mintázat. Ennél sokkal ritkább „hármas” a „*fehér alapon a kék és fekete*”, vagy a „*fekete alapon piros és kék*”. Más szín-hármasok aránya kevesebb, talán csak a „*fekete alapon fehér és piros*”, ami még említésre méltó.

5. Leggyakoribb *szín-négyes*: a „*fehér alapon vörös, kék és fekete*”. Ehhez viszonyítva minden más szín-négyes sokkal ritkább és kevésbé elterjedt volt a XVII. század előtti időkben. A négy színnél több (eredeti szokásokhoz nem illeszkedő) mintás ábrázolások csak az újkorban terjedtek el, de ezek már túlhaladták az ősi kárpáti jelkép-hagyományokat.

6. Legközelebbi *szín-választék* „kultur-rokonságok”: *szín-pár* esetében, leginkább, a közép- és kelet-Európa vegyes-erdős térségének ősi népességével. *Szín-hármas* és *szín-négyes* esetében e térségek erdős-sztyeppe népességeivel. Elenyésző hasonlóság a balkáni, és szellemébe ellentétes a kis- és közép-ázsiai népségek szín-használatával.

7. Leggyakoribb *jelkép-választék* „kultur-rokonságok”: jelentős hasonlóság, a déli-Kárpátok és déli-Urál vonalától északibb térség egykori népességeinek díszítő-motívumaihoz. Vagyis, a kelet-európai erdős sztyeppe, erdő- és tundra-vidék jelkép-hagyományával.

8. Egykor-régen, a hordott fémdísz anyaga egyértelműen utalt viselőjének társadalmi rangjára. Mintázata pedig a betöltött tisztségére és hatáskörére. Helyettesítve az írásos felhatalmazást.

Vagyis a régi, Kárpát-medencei jelkép-hagyományok hasonló „rokonsági irányba” mutatnak. Azt sejtetik, hogy a magyarság egyes jelkép-hagyományai nem túlságosan messzi eredetűek. Vélhetően, a Kárpát-medence és Urál hegység közti ligetes-sztyepei vidéken keresendők.

BEFEJEZÉS

Röviden ennyi a Kárpát-medencei, régi jelkép-szerű díszítésekről. A legegyszerűbb és a leginkább felismerhető, ősi-geometrikus mintázatoktól. E kötet, nem íródhatott a teljesség igényével, hiszen e témában (a sok és változatos díszítő motívum ellenére) igen kevés az ősi alapformákra utaló kutatási eredmény.

Kár lenne, ha a régi jelkép-nyelvezet elenyészne az időben, ha kihullana a közös emlékezetből. Ezért, e rövid, tájékoztató iromány kifejezetten ismeret-terjesztési céllal készült, elsősorban laikus érdeklődők számára. Azoknak, akiket foglalkoztatnak a régi és egyszerű jelképek értelmezése. Azoknak, akik szívesen megismernék a magyar őstörténet még fennmaradt emlék-szilánkjait, azokat felelevenítenék, talán még díszítéseknél is alkalmaznák. Esetleg ötletet adva a további kutakodáshoz és gyűjtéshez.

Az érdeklődéshez lelkesedést, a hagyomány-örzéshez sok sikert kívánok!

Kézirat lezárva: Budapest, 2019. április 30-án.